

3 історії світової психології

ПЕРСОНОЛОГІЧНІ АКЦЕНТИ ФРОЙДИЗМУ

Віктор МОСКАЛЕЦЬ

Copyright © 2011

Актуальність проблеми. Працюючи протягом майже двох десятиріч у багатьох спеціалізованих вчених радах, автор цієї статті постійно зустрічався з не зовсім адекватним і зовсім неадекватним трактуванням та використанням дисертантами понять і термінів класичного психоаналізу (фройдизму), що негативно позначалося на якості їхніх наукових розробок. Напевне, що на сьогоднішній день українським психологам потрібно виробити якщо не однозначне тлумачення цих понять і термінів, то принаймні адекватну інтерпретацію їх основного, сутнісного змісту (зрештою, як і багатьох інших). Це зумовлюється двома важливими обставинами: по-перше, доволі інтенсивним розгортанням в Україні досліджень персонологічного характеру, що відповідає стратегічній парадигмі модерної гуманістичної психології і тому є, безумовно, позитивним явищем; по-друге, фройдизм – визнане базове, основоположне вчення, науковий фундамент всієї персонології, незважаючи на теоретико-методологічну розмаїтість теорій та концепцій, що еклектично поєднуються в ній. Оскільки надійність будь-якої споруди, у тому числі й наукової конструкції, залежить насамперед від міцності її фундаменту, перманентна актуальність ґрунтового й адекватного уточнення засадових для психології, тобто фройдистських, персонологічних понять і термінів не викликає сумнівів (вочевидь їхня фундаментальна міцність полягає у їх сутності). Пропонуючи в цій статті свої конкретизації персонологічних положень фройдизму, автор не претендує на “абсолютну істину в останній інстанції” і цілком припускає, що вони недостатні й не зовсім правильні, що спонукатиме схильних до теоретико-методологічних розвідок дослідників до конструктивної критики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нагадаємо, що вчення великого австрійського науковця-психолога і невропатолога **Зигмунда**

Фройда (1856–1939) потужно і глибоко вплинуло на психологію, філософію, мистецтво, на всю західну культуру. Небагато вчень так відчутно змінили знання людини про саму себе, про свою психіку, душу. Воно справедливо лягло в основу персонології. На честь його творця це вчення назвали *фройдизмом*. Сам він іменував його *психоаналізом*. І саме цей термін вживається помітно частіше.

Психоаналіз виник і сформувався як пошук та обґрунтування способів виявлення неусвідомлюваного суб'єктом змісту його власних спонук (потягів, бажань, пристрастей), які утруднюють йому життя і спричиняють невротичні розлади, з психотерапевтичною метою.

БАЗОВІ ПЕРСОНОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ ФРОЙДИЗМУ**Рівні функціонування психіки персони за Зигмундом Фройдом**

Непохитний, здавалося б, постулат психології, що передував фройдизму, стверджував, що людська психіка функціонує на рівні свідомості, яка є основним регулятором поведінки й діяльності людини. Було відомо, що під покриттям свідомості існують забуті, тобто неусвідомлювані суб'єктом враження, образи тощо, котрі, однак, не чинять якогось суттєво відчутного впливу на його психічні процеси та поведінку. Працюючи лікарем-невропатологом, З. Фройд відкрив, що прихований від свідомості глибинний пласт психіки людини являє собою “бурхливий вир” потужних спонук – потягів, бажань, пристрастей, котрі відчутно впливають на її життя, можуть серйозно обтяжувати його і спричиняти неврози. Пошук ефективних методів лікування таких неврозів ліг в основу психоаналізу.

В ті часи, коли З. Фройд розпочинав лікарську практику, вважалося, що оскільки нервова система є тілесним, матеріальним органом, то

й патологічні зміни в ній зумовлюються матеріальними причинами, відтак і лікувати їх слід матеріальними впливами, які називаються фізіотерапевтичними процедурами: електричними, тепловими, водними тощо. Однак молодий креативний невропатолог З. Фройд дуже швидко відчув глибоке невдоволення щодо таких процедур, тому що їх ефективність залишала бажати кращого. І він звернувся до гіпнозу, який відносно успішно використовували інші невропатологи. Одним з них був маститий доктор Йосип Брейер, якого привабив творчий пошук З. Фрейда. Почалась їхня плідна співпраця. Серед хворих, що зверталися до них, були здебільшого жінки, котрі страждали на істерію. Невроз виявлявся в різних симптомах – фобіях (страхах), втраті чутливості або рухливості органів, відразу до їжі чи води, у спазмах, галюцинаціях, роздвоєнні особистості та ін. Й. Брейер і З. Фройд вводили таких пацієнток у гіпнотичний стан і просили їх згадати й розповісти про події їхнього життя, які колись були пов'язані з появою у них симптомів істерії. З'ясувалося, що у тих випадках, коли пацієнткам це вдавалось, прояви їхньої хвороби, принаймні на деякий час, а в окремих випадках остаточно, зникали. Й. Брейер назвав цей ефект *катарсисом*.

Катарсис (грец. *katharsis* – очищення) – давньогрецькі філософи Геракліт Ефеський, Піфагор, Платон, Аристотель позначали цим терміном емоційно-очищувальний ефект художньо-естетичного сприймання трагедії, у процесі якого важкі стівчутливі переживання суб'єкта, викликані стражданням її героїв, наростають і, досягнувши епогею, розряджаються, що приносить йому почування очищення душі від поганих, гнітючих думок та емоцій, її просвітлення, полегшення. Завдяки Й. Брейєру, терміном катарсис позначають також полегшення душевних страждань пацієнта у результаті психоаналітичного та інших психотерапевтичних впливів.

На основі аналізу змісту розповідей хворих, які завершувалися катарсичним ефектом, Й. Брейер висунув гіпотезу, що істеричні симптоми виникають унаслідок того, що хворого колись охопив якийсь потужний, напружений потяг, задовольнити який не було жодної можливості. Відтак нерозряджена, акумульована у психіці суб'єкта, енергія цього потягу знаходить вихід у симптомах істерії, що є хворобливо-символічним заміником його задоволення. Лікар може перевести динаміку такого замітника в

інше русло – у щире, емоційно насичене, розповідь пацієнта про те, що саме пов'язано з його напруженим потягом, який не можна було втамувати. Він ці симптоми “виговорить” – виведе їх на світло свідомості своєю емоційно-експресивною розповіддю про їхнє первинне спричинення.

Ось як сам З. Фройд розповідав про спільну з Й. Брейєром лікарську практику у своїх лекціях “Про психоаналіз”, прочитаних у США: <...> “Якщо створення психоаналізу є заслугою, то це не моя заслуга. Я не брав участі у перших починаннях. Коли інший віденський лікар д-р Йозеф Брейєр уперше застосував цей метод щодо однієї істеричної дівчини (1880–1882), я був студентом... Цією історією хвороби та її лікуванням ми займемося насамперед. <...>

Пацієнтка д-ра Брейєра, дівчина 21 року, дуже обдарована, виявила протягом її дворічної хвороби цілу низку тілесних і душевних розладів. У неї був спастичний параліч обох правих кінцівок з відсутністю чутливості, один час таке саме ураження і лівих кінцівок, розлади рухів очей та різні недоліки зору, утруднення в триманні голови, сильний нервовий кашель, відразу до приймання їжі; протягом декількох тижнів вона не могла нічого пити, незважаючи на спрагу, що мучила її; порушення мовлення, які дійшли до того, що вона втратила здатність розмовляти рідною мовою і розуміти її; нарешті, стан сплутаності, маячні, зміни всієї персони. <...>

Коли подібна картина хвороби спостерігається у молодій особи жіночої статі, у якої важливі для життя внутрішні органи (серце, нирки) виявляються при об'єктивному дослідженні нормальними, але яка зазнала важкого душевного потрясіння, притім якщо окремі симптоми змінюються у своїх тонких деталях не так, як ми очікуємо, тоді йдеться не про органічне страждання мозку, а про той загадковий стан, який з часів грецької медицини носить назву істерії і який може симулювати своєрідну галерею картин важкого захворювання. <...> Пацієнтка захворіла під час догляду за своїм батьком, якого вона палко любила і який врешті-решт помер. <...>

Було помічено, що хвора під час своїх станів абсансу (франц. *absence* – короткочасне затемнення, відсутність свідомості), психічної сплутаності бурмотіла якісь слова. Створювалось враження, що вони стосуються якихось напружених думок. Й. Брейєр попросив дівчину запам'ятати ці слова, потім ввів її у стан своєрідного гіпнозу і виголосив їх, щоб спонукати її сказати ще щось. Хвора пішла на це і відтворила перед лікарем той зміст своєї психіки, який володів нею під час станів сплутаності і якого стосувалися слова, котрі вона бурмотіла у такому стані. Це були глибоко сумні, іноді поетично прекрасні фантазії, – сні наяву, можемо ми сказати, – що зазвичай починалися з опису положення дівчини біля ліжка хворого батька. Розповівши такі фантазії, хвора немов звільнялась і поверталась до нормального душевного життя. Такий хороший стан тримався протягом багатьох годин, але наступного дня знову приходив напад сплутаності, який згодом припи-

нявся таким самим чином. Неможливо було позбутися враження, що ті зміни психіки, які виявлялись у стані сплутаності, були результатом подразнення, що надходило від цих вищою мірою афективних утворень. Сама пацієнтка, яка у цей період хвороби дивним чином розмовляла лише англійською і розуміла лише англійську, дала цьому новому способу лікування ім'я "talking cure" (лікування розмовою) або назвала його жаргома "chimney sweeping" (прочистка труб).

Невдовзі з'ясувалося, що за допомогою такого очищення душі можна досягнути більшого, ніж тимчасове усунення симптомів. Якщо хвора, разом з вираженням афекту, згадувала, з якого приводу і в якому зв'язку певні симптоми з'являлись уперше, то вдавалося цілком усунути їх. Так, якось улітку була велика спека, протягом якої вона сильно мучилась від спраги, тому що без жодної причини раптом перестала пити воду. Хвора брала склянку з водою в руку, але торкнувшись її губами, відразу відхилила, ніби страждала водобоязню. При цьому декілька секунд перебувала у стані абсансу. Тому була змушена вгамовувати спрагу лиш фруктами, динями тощо. Коли вже минуло біля 6 тижнів з дня появи цього симптому, дівчина якось розповіла в гіпнозі зі всіма ознаками сильної відрази, що одного разу ввійшла в кімнату своєї компаньйонки, англійки, яку вона не любила, і побачила, що її огидна маленька собачка пила воду зі склянки. Дівчина тоді нічого не сказала, не бажаючи бути неввічливою. Після того, як у сутінковому стані вона енергійно висловила свою огиду, одразу попросила пити, пила без жодної затримки багато води і прокинулася зі склянкою води біля рота. Це хворобливе явище з того часу зникло цілковито.

Ніхто ще не усував істеричних симптомів подібним чином і ніхто не проникав так глибоко у розуміння їх причин. Це мало б стати багатим на наслідки відкриттям, якби досвід підтвердив, що й інші симптоми цієї хвороби, навіть більшість їх, утворились таким самим чином, і так само можуть бути усунені. <...> Саме так і сталося: майже всі симптоми утворились як залишки, як осади, якщо хочете, афективних переживань, котрі ми згодом почали називати "психічними травмами". Особливість цих симптомів пояснювалась їх відношенням до тих травматичних сцен, що їх породжували. Вони були *детерміновані* певними сценами, являли собою залишки спогадів про ці сцени. <...> Одне якесь переживання не завжди залишало за собою певний симптом, здебільшого такий ефект спричиняли чисельні, часто вельми схожі, повторні травми. Увесь ланцюг патогенних спогадів мав бути відновлений у пам'яті в хронологічній наступності і притім у зворотному порядку: остання травма спочатку і перша в кінці, перескочити через наступні травми безпосередньо до першої, часто найбільш дивої, було неможливо. <...>

Істеричні хворі страждають спогадами. Їх симптоми є залишками і символами спогадів про певні травматичні переживання. Порівняння з іншими символами в інших галузях дозволить нам глибше проникнути у цю символіку. Пам'ятники і монументи, якими ми прикрашаємо наші міста, являють собою такі самі символи спогадів. Коли ви гуляєте Лондоном, то мо-

жете бачити неподалік від одного з величезних вокзалів багато прикрашену колону в готичному стилі, Чарінг-Кросс. Один із стародавніх королів Плантагенетів у XIII столітті, коли супроводжував тіло своєї коханої королеви Елеонори у Вестмінстер, зводив готичний хрест на кожній із зупинок, де опускали на землю труну, і Чарінг-Кросс був останнім з тих пам'ятників, які мали зберегти спогади про ту сумну ходу. В іншому місці міста, неподалік від Лондон-Брідж, ви бачите більш сучасну колону, що здіймається вгору, яку коротко називають Монумент (The Monument). Вона має слугувати нагадуванням про велику пожежу, яка у 1666 році знищила більшу частину міста. Ці пам'ятники є символами сумних спогадів. <...> Але що ви скажете про такого лондонського мешканця, який і тепер стояв би з печаллю перед пам'ятником погребіння королеви Елеонори замість того, щоб бігти у своїх справах чи насолоджуватись у своєї юної і прекрасної королеви серця? Чи про іншого, котрий перед Монументом буде оплакувати пожежу свого улюбленого міста, яке давно вже відбудоване у ще більш блискучому вигляді? Подібно цим двом непрактичним лондонцям поведуться всі істерики та невротики, не лише тому, що вони згадують давно минулі хворобливі переживання, а й тому, що вони ще афективно прив'язані до них; не можуть позбутися минулого і задля нього залишають без уваги теперішнє. Така фіксація душевного життя на патогенних травмах являє собою одну з найважливіших характерних рис неврозу. <...>

Пацієнтка Брейєра змушена була майже в усіх ситуаціях, що стали для неї патогенними, подавляти сильно збудження замість того, щоб позбутися від нього відповідними виявами афекту, словами чи діями. Біля ліжка свого батька вона безперервно була заклопотана тим, щоб він не помітив її страху і горя. Коли вона через порівняно великий проміжок часу відтворювала ці сцени перед лікарем, то стримуваний тоді афект виявлявся з надзвичайною силою, ніби він увесь цей час зберігався в ній. <...> Напрошувалось припущення: захворювання виникло тому, що для афектів, зумовлених хворобою батька, був перекритий нормальний вихід, і що сутність захворювання полягала в тому, що ці затиснені афекти знайшли ненормальне застосування. Частково вони залишилися, обгортаючи душевне життя постійним негативно забарвленим емоційним станом; частково перетворились у незвичайні тілесні іннервації та затримки, які являли собою тілесні симптоми цього випадку і які ми назвали "істеричною конверсією". <...>

В нормальному стані хвора нічого не знала про зв'язки патогенних сцен із симптомами; понад це, вона забула переважну більшість цих сцен. Коли її вводили у гіпнотичний стан, то вдавалося викликати їх у її пам'яті, завдяки чому симптоми зникали. Було б дуже важко тлумачити цей факт, якби досвід та експерименти з гіпнотизму не вказали нам шляхи дослідження. Завдяки вивченню гіпнотичних явищ, ми дійшли розуміння, що в одному індивідуумі можуть бути декілька душевних угруповань, які існують незалежно одне від одного, кожне з яких не знає про існування іншого, і які по чергово захоплюють його свідомість. Такі випадки називають *double conscience* – роздвоєння свідо-

мості. Нерідко трапляється, що свідомість суб'єкта постійно зайнята одним з таких угруповань. Ми назвали його *свідомим*, а інше – *несвідомим*. Як приклад, можна навести феномен постгіпнотичного навіювання: суб'єкта вводять у гіпнотичний стан і дають йому завдання, яке він має виконати після виходу із цього стану. Він робить усе те, що йому наказав гіпнотизер, але не знає, не усвідомлює, чому насправді діє так. Отож його спонукає і ним керує його несвідоме. <...>

На якомусь етапі нашої спільної з Й. Брейєром праці гіпноз став для мене неприємним, як капризний і, так би мовити, містичний засіб. Коли ж мій досвід засвідчив, що я не можу, попри всі мої старання, ввести в гіпнотичний стан більше ніж тільки частину моїх хворих, я вирішив залишити гіпноз і зробити катарсичне лікування незалежним від нього. Оскільки я не міг змінити за своїм бажанням психічний стан більшості моїх хворих, то я почав працювати з їхнім нормальним станом. Спочатку це здавалося безглуздом і безперспективним. Завдання було поставлене таке: дізнатись у хворого щось таке, про що не знаю я і не знає він сам. Як можна було сподіватись усе ж дізнатись про це? Тут мені на допомогу прийшов повчальний досвід, на якому я був присутній у Нансі в Бернгейма. Він тоді показав, що особи, введені ним у гіпнотичний стан, у якому вони, за його наказом, зазнавали різних переживань, не пам'ятали про них, коли виходили з цього стану, лише на перший погляд: виявилось можливим у бадьорому стані пробудити спогади про пережите в гіпнозі. Коли він задавав їм перші питання щодо конкретно пережитого, то спочатку вони стверджували, що нічого такого не знають. Але він не заспокоювався, запевняв їх, що вони все знають, і вони справді згодом згадували, розповідали про ті переживання.

Так учинив і я зі своїми пацієнтками. Коли я доходив з ними до того пункту, в якому вони стверджували, що вже більше нічого не знають, я запевняв їх, що вони все ж знають, що повинні лише говорити, і я зважився стверджувати, що той спогад буде правильним, який перший прийде їм у голову, як тільки я покладу свою руку їм на чоло. У такий спосіб, без застосування гіпнозу, мені вдалось дізнаватись від хворого про те, що було найважливішим для встановлення зв'язку між забутими патогенними сценами і симптомами, які утворились від них. <...> У пам'яті хворого залишалися спогади про ті сцени, і вони могли вступити в асоціативний зв'язок з тим, що він знає на рівні свідомості, але якась сила перешкоджала їх усвідомленню, примушувала їх залишатися несвідомими. Існування такої сили можна було припустити цілком упевнено, тому що виразно відчувається її напружений спротив, коли намагаєшся на противагу їй привести у свідомість хворого його неусвідомлені спогади. Силу, яка підтримувала хворобливий стан, я назвав *опір*.

На цій ідеї опору я побудував своє розуміння психічних процесів при істерії. Для одужання виявилось необхідним знищувати такий опір. За механізмом одужання можна було сформулювати собі уявлення і про процес захворювання. Ті самі сили, які тепер чинять опір забутому стати свідомим, свого часу сприяли цьому забуванню і витіснили зі свідомості відповідні патогенні переживання. Я назвав цей гіпотетично

обґрунтований мною процес *витісненням* і розглядав його як доведений завдяки незаперечному існуванню *опору*.

Але можна задати собі ще питання: що це за сили і якими є умови витіснення, котрі діють як патогенний механізм істерії? Порівняльне вивчення патогенних ситуацій, з якими ми познайомились у процесі катарсичного лікування, дозволило нам дати на ці питання відповідь. Справа була в тому, що афективне бажання хворого радикально суперечило, було несумісне з його етичними та естетичними поглядами. Виникав нетривалий конфлікт, внутрішня боротьба, яка завершувалась тим, що уявлення, котре виникло у свідомості як носій цього несумісного бажання, зазнавало витіснення і разом з тими спогадами, що стосувались його, усувалося з неї і забувалося. Несумісність такого уявлення з Я хворого була неусвідомлюваним мотивом витіснення; його етичні та естетичні погляди – витісняючими силами. Прийняття несумісного бажання чи, що є тим самим, продовження конфлікту викликало б значне незадоволення, котре усувалося витісненням одним із захисних пристроїв невротичної особистості.

Я розповім вам один випадок, у якому умови і користь витіснення виражені достатньо виразно. <...> Молода дівчина, котра недавно втратила любимого батька, за яким вона доглядала, – ситуація, подібна із ситуацією пацієнтки Брейєра, – виявляла щодо свого зятя, за якого щойно вийшла заміж її старша сестра, велику симпатію, яку, однак, легко було маскувати під родинну ніжність. Ця сестра захворіла і померла, коли пацієнтка та їхня мати були відсутні. Їх спільно викликали, але не повідомили про трагічну подію. Коли пацієнтка підійшла до ліжка померлої сестри, у неї на один момент виникла думка, яку можна було б висловити приблизно такими словами: *тепер він вільний і може зі мною одружитися*. Ми маємо вважати цілком достовірним, що ця ідея, яка виказала її свідомості неусвідомлюване нею сильне кохання до свого зятя, головню завдяки вибуху її гірких почуттів, одразу була витіснена. Дівчина захворіла. Спостерігались важкі істеричні симптоми. Коли я взявся за її лікування, з'ясувалося, що вона радикально забула описану сцену біля ліжка сестри і своє егоїстичне бажання, прикре для неї. Хвора згадала про це під час лікування, відтворила патогенний момент з ознаками сильного душевного хвилювання і завдяки цьому стала здоровою.

Я, мабуть, відважусь ілюструвати вам процес витіснення та опору одним грубим порівнянням, яке я запозичую з теперішньої нашої ситуації. Припустіть, що в цій залі і в цій аудиторії, тишу і увагу якої я не знаю як хвалити, однак знаходиться особа, котра порушує їх і відволікає наше зосередження своїм сміхом, базіканням, тупотінням ніг. Я пояснюю, що не можу за таких умов читати далі лекцію, і ось з вашого довкілля виділяється декілька сильних чоловіків, які після короткочасної боротьби виставляють порушника порядку за двері. Тепер він “витіснений”, і я можу продовжувати мою лекцію. Щоб порушення порядку не повторилось, якщо виставлений буде намагатися знову проникнути у зал, ті добродії, котрі здійснили “витіснення”, підсунуть свої стільці до дверей й облаштуються там, утворивши в такий спосіб “опір”.

Якщо ви назвете обидва місця (в аудиторії і за дверима) свідомим і несвідомим, то будете мати доволі правильне зображення процесу витіснення. <...>

Але з “витісненням” порушника і з установленням “опору” щодо його спроб повернутися в аудиторію справа може не закінчитися. Може статися, що “витіснений” роздратується і вирішить ні з чим не рахуватися: влаштує за дверима нестерпний гамір, а його крики, грюкіт кулаками у двері ще більше заважатимуть моїй лекції, ніж його непристойна поведінка в аудиторії. За таких обставин ми з радістю будемо вітати, якщо наш шановний президент д-р Стенлі Холл візьме на себе роль посередника і відновника миру. Він побалакає з буйним парубком і звернеться до нас із проханням знову пустити його у зал, притому він вірить, що той буде поводитися культурно. Покладаючись на авторитет д-ра Холла, ми наважуємося припинити “витіснення”, тому знову настають мир і спокій. Це насправді цілком адекватний опис того завдання, яке випадає на долю лікаря у психоаналітичній терапії невротів.

Дослідження істериків та інших невротиків приводить нас до переконання, що їм не вдалося знищення ідеї, з якою пов'язане несумісне бажання. Вони, що-правда, усунули її зі свідомості і з пам'яті, й цим, здавалось би, позбавили себе від великої кількості незадоволення, але в *несвідомому витіснене бажання продовжує існувати* і чекає лише першої можливості стати активним і послати від себе у свідомість спотвореного заступника, якого неможливо впізнати. Цей заступник постає у вигляді *симптому*, який захищений від подальших нападів з боку Я, що тримає оборону, і замість короткочасного конфлікту настає нескінченне страждання. У симптомі, поряд з ознаками спотворення, є залишок якоїсь подоби з першопочатковою витісненою ідеєю, залишок, що дозволяє здійснитися такому заміщенню. Ті шляхи, які привели до заміщення, можуть бути відкриті під час психоаналітичного лікування хворого, і для видужання потрібно, щоб симптом був трансформований у витіснену ідею тим самим шляхом. Якщо витіснене знову переводиться у сферу свідомої душевної діяльності, що передбачає подолання значного опору, тоді психічний конфлікт, якого хотів уникнути хворий, знаходить під керівництвом лікаря кращий вихід, ніж той, у який його скеровувало витіснення. Існує багато доцільних впливів, за допомогою яких можна привести конфлікт і неврот до завершення, причому в деяких випадках можна комбінувати ці впливи. Або хворий переконується, що він несправедливо відмовився від патогенного бажання, і приймає його цілком чи частково, або це бажання скеровується само на більш високу мету, що не викликає жодних сумнівів (що називається *сублимацією*), або ж відкидання його визнається справедливим, але автоматичне витіснення замінюється осудом вищих психічних сил суб'єкта. Таким чином досягається свідоме оволодіння неприйнятним для його вищого Я бажанням. <...>

За допомогою описаних технічних засобів ми дізнались про патогенні комплекси і витіснені бажання невротиків щонайперше таке: психоаналітичні дослідження зводять з дійсно дивною правильністю

симптоми страждань хворих до вражень зі сфери їх любовного життя, еротичних потягів, і змушують нас визнати, що розладам еротики має бути приписане найбільше значення серед факторів, які спричиняють захворювання, і це властиво для обох статей.

Я знаю, що цьому моєму твердженню не дуже довіряють. Навіть ті дослідники, які охоче погоджуються з моїми психологічними працями, схильні думати, що я переоцінюю етіологічну роль сексуального фактора, і звертаються до мене з питанням: чому інші душевні хвилювання не можуть дати приводу для витіснення й заміщення? Можу на це відповісти: я не знаю, чому інші, не сексуальні, душевні хвилювання не ведуть до тих самих наслідків, і я нічого не мав би проти цього; але досвід показує, що вони такого значення не мають. І щонайбільше – вони допомагають дії сексуальних моментів, але ніколи не замінюють їх. <...>

В одному наборі випадків психоаналітичне дослідження симптомів приводить не до сексуальних, а до звичайних, банальних травматичних переживань. Але цей відступ не має значення завдяки одній обставині. Потрібна аналітична робота не повинна зупинятися на переживаннях хворого у період появи та перебігу його невротичного розладу. Вона має дійти до часу статевого розвитку і потім раннього дитинства, щоб там виявити враження й випадковості, котрі зумовили майбутнє захворювання. Тільки переживання дитинства дають пояснення чутливості, травмуючих психіку, переживань, і тільки розкриттям та доведенням до свідомості таких слідів спогадів, майже завжди забутих, ми здобуємо силу для усунення симптомів. Витіснені бажання дитинства дають енергетику утворенню симптомів. Без цих бажань реакція на наступні травми була б у межах норми. А ці могутні бажання дитинства ми можемо, звісно, в загальному розумінні, назвати *сексуальними*.

Ось тепер я впевнений у вашому подиві. Хіба існує дитяча сексуальність? – запитаєте ви. Хіба дитинство не являє собою того періоду, який відрізняється відсутністю сексуального потягу? Звичайно, панове, сексуальні потяги не вселяються в дітей у період статевого дозрівання, як в Євангелії Сатана у свиней. Дитина від початку має сексуальні потяги; вона приносить їх у світ разом із собою, і з цих потягів утворюється, завдяки вельми важливому поетапному процесу розвитку, так звана нормальна сексуальність дорослих. <...>

Сексуальний інстинкт дитини є вищою мірою складним; він допускає розкладання на чисельні компоненти, які походять з різних джерел. Насамперед, дитячі сексуальні потяги не пов'язані з функцією розмноження. Їх мета – досягнення приємних відчуттів різного роду. Ці відчуття задоволення ми вважаємо аналогом сексуальної насолоди. Головне джерело дитячої сексуальності – подразнення певних, особливо збудливих, частин тіла – геніталій, отворів рота, заднього проходу і сечового каналу, шкіри та інших слизових оболонок. <...>

Ще до пубертатного періоду деякі сексуальні потяги зазнають під впливом виховання надзвичайно енергійного витіснення, і тоді ж виникають такі душевні сили, як *сором, відраза, мораль*, котрі, подібно сторожі, утримують ці витіснення. Коли в пубертатний

період сексуальна потреба бурхливо наростає, то зустрічає греблі з так званих реактивних утворень і спротивів, котрі змушують її текти так званими нормальними шляхами й унеможливають відновлення витіснених потягів.

Головний результат, до якого ми прийшли на основі нашого психоаналітичного дослідження такий: невротичні не мають якогось лише їм властивого змісту, якого ми не змогли б знайти й у здоровій психіці, або, як висловився К.Г. Юнг, невротичні страждають тими самими комплексами, з якими ведемо боротьбу і ми, здорові люди. Все залежить від кількісних співвідношень, від взаємовідношень сил, котрі борються, від тих наслідків, які спричинюються цією боротьбою – до здоров'я, до невроту чи до компенсуючої вищої творчості” [5, с. 346–361].

Осмислення результатів, здобутих методом психоаналізу, привело З. Фрейда до висновку, що людська психіка функціонує на трьох рівнях – свідомості, підсвідомого (передсвідомого) та несвідомого. Тут термін **“свідомість”** указує на першу й основну істотну складову цього психічного феномена – на знання. Це підтверджує російське слово *“сознание”* – бути *“со знанием”*. Подібну етимологію назви цього феномена знаходимо у багатьох мовах. Нагадаємо, що знання людини – понятійне, є базою чи основою свідомості. Понятійне мислення як форма існування і як динаміка (процесний перебіг) дозволяє створювати та використовувати поняття і про теперішнє, і про минуле, і про майбутнє, накопичувати посередництвом знакових систем, серед яких головною є мова, досвід у вигляді знань – теоретично та практично значущої інформації – і передавати його від попередніх поколінь наступним й у такий спосіб розвивати їх свідомість, мислення і мовлення, а відтак усі психодуховні процеси людини. Воно також дозволяє їй прогнозувати можливі зміни ситуацій, перспективи розвитку подій, враховуючи і свої власні можливі впливи на них. У цьому, власне, виявляється друга істотна складова свідомості. *Цілепокладання* – це здатність людини мисленнєво, у внутрішньопсихічному плані, будувати проект своїх майбутніх дій, учинків, прогнозувати їх наслідки, визначати бажані і небажані їх результати і на цій основі організувати свою поведінку, діяльність, спілкування, вчинки та керувати ними.

Цілеспрямовані організація й керівництво передбачають наявність у суб'єкта знань про самого себе як про активне, діюче начало, що впливає на об'єкти, змінюючи, перетворюючи їх. Ці знання лежать в основі третьої істотної складової свідомості – *самосвідомості*. На базі знань суб'єкта про себе і відповідно до них

формується та функціонує його самооцінка і ставлення до себе. Останнє може розвинутися тільки як сукупність її ставлень до інших людей, до предметів і явищ навколишнього світу. Отож *ставлення* – четверта істотна складова свідомості. Людина не лише знає про світ і про себе в ньому, а й певним чином ставиться до нього і до себе. Ставлення особи різноманітні, але всі вони мають один *“корінь”* – емоційні переживання, модальність яких охоплюється дихотоміями: приємне – неприємне; насолода – мука; тішити – засмучує; вабить – відвертає тощо.

З емоційного *“кореня”* ростуть два *“стовбури”*, на яких розростаються численні *“гілки”*, *“гілочки”* та *“листя”* усього розмаїття ставлень. Ці *“стовбури”* – моральні та естетичні позиції усупільненого суб'єкта. Перші *“розростаються”* у рамках дихотомії *добро – зло*, другі – *прекрасне – потворне, гарне – негарне*. Всі ставлення являють собою насамперед оцінювання, оцінки, котрі функціонують у межах дихотомії *позитивне – негативне*. Суб'єкт тягнеться до того, що визначає для себе як позитивне, необхідне, корисне і/або приємне, прагне долучитись до нього, заволодіти чи опанувати ним, і природно відсторонюється від того, що трактує як негативне, шкідливе, зайве і/або неприємне, намагається позбутись, уникнути його. Зауважимо, що не все корисне є приємним, як і приємне – не завжди корисне. Ставлення – першооснова сфери спрямованості психіки персони.

Дослідження дуже складної феноменології свідомості значно ускладнюються тим, що вона не має власної психологічної модальності, притаманного тільки їй психологічного змісту, а являє себе перед її суб'єктом у змісті інших феноменів його психіки – мисленнєвих, чуттєвих, емоційних, мотиваційних, вольових та ін. Відтак свідомість постає без'якісною, беззмістовною властивістю людської психіки, немов якийсь таємний, невловимий її *“менеджер”*. Ця обставина привела деяких дослідників до висновку, що свідомість не може бути предметом наукової психології, мовляв, вона є фікцією, оманом, міфом.

З. Фрейд порівняв психіку людини з айсбергом, лишень невелика верхня частина якого виступає на поверхню і перебуває під *“променями світла свідомості”*, а основна маса ховається у *“темних водах”* підсвідомого й несвідомого. *“Промінь свідомості”* може *“освітити”* водночас порівняно невелику частину змісту тієї інформації, яка у цей час міститься у пси-

хіці суб'єкта і тієї, що надходить з неї. Це і є “верхівка айсберга психіки”. На відміну від відносно статичної маси справжнього айсберга, вона динамічна, рухлива, її зміст постійно змінюється. Це означає, що та інформація, котра щойно була під “світлом” свідомості, ховається у “верхні нашарування темних вод” – у підсвідоме. Натомість звідти “спливають на поверхню” якісь інші інформаційно-змістові блоки. Отож **підсвідоме (передсвідоме)** – це зміст пам'яті суб'єкта, доступний для нього самого, який за його власним бажанням чи під впливом інших чинників порівняно легко видобувається звідти і постає у його свідомості. Це – його свідомий, відомий йому досвід, котрий зберігається в анналах його пам'яті і за потреби цілеспрямовано використовується ним.

Несвідоме, за З. Фройдом, становить глибочезне й “темне” сховище потягів – примітивних інстинктивних спонук, а також потреб, бажань, фантазій, мрій, знань суб'єкта, зміст яких радикально суперечить його самосвідомості, загрожує їй руйнацією і через це є неприйнятним для нього. Тому вони витісняються у несвідому сферу його психіки, де механізми опору міцно утримують їх там. У цьому тематичному розрізі скористаємося словами самого творця психоаналізу: “Все витіснене – несвідоме, але не все несвідоме є витіснене. Навіть частина Я (лише Бог знає, наскільки важлива частина) може бути несвідомою і без всілякого сумніву є такою” [5, с. 425–428].

Вищенаведені фрагменти лекцій З. Фрейда показують, що структури несвідомої сфери психіки людини, утворені шляхом витіснення, можуть спричиняти істеричні розлади, серед яких трапляються доволі серйозні, зі всіма негативними наслідками, що випливають з цього. Як вже зазначалось, психоаналіз і виник як психотерапевтичний метод лікування таких розладів шляхом видобування з несвідомої сфери психіки пацієнта неврозогенних чинників з тим, щоб він разом з психоаналітиком збагнув їх зміст, природу, критично та раціонально осмислив, а відтак і позбувся їх. Але потягів людина позбутися не може, тому що вони мають інстинктивну природу, є вродженими, генетично запрограмованими. Психоаналітик має лише допомогти пацієнту скерувати енергію його потягів у конструктивне, соціально-адаптивне, життєдайне, благодатне для нього, русло.

Потяги та їх основні групи за Зигмундом Фройдом

У вітчизняній психології *потяг* тлумачиться як неусвідомлювана чи невиразно усвідомлювана потреба, котра або періодично спричиняє вчинки суб'єкта, що здаються і йому самому, і навколишнім немотивованими, несподіваними, дивними, або згасають чи усвідомлюються, перетворюючись у свідомі спонуки – потреби, бажання тощо, які суб'єкт може задовольняти чи з допомогою вольових зусиль гальмувати, стримувати, приховувати.

Потреба – усвідомлена суб'єктом *необхідність для нього тих чи інших об'єктів – природних, суспільних, духовних.*

Бажання – свідоме *хотіння-прагнення суб'єкта життєдіяльності задовольнити ту чи іншу свою потребу.*

Мотив – *той об'єкт, на який спрямовуються потреба і бажання.*

Потяг – одно з основних категорійних понять психоаналізу. З. Фройд виходив з того, що це спонукальне утворення має інстинктивну природу, тобто, як і всілякий інстинкт, є вродженим, генетично спричиненим; загалом являє собою напруження, збудження, подразнення тілесного органу, зумовлене його функціональною потребою, що прямує до розрядки, зняття напруження, заспокоєння шляхом задоволення цієї нужденності (їсти, пити, спати тощо). Задоволення потягів і сформованих на їх фізіологічній базі потреб, бажань, мотивів приносить суб'єкту вдоволення, насолоду, а неможливість задовольнити їх, навпаки, – незадоволення, страждання. У спрямуванні потягів до задоволення, котрі приносить вдоволення, фундатор психоаналізу вбачав глибинну, базову рушійну силу активності живих істот, у тому числі й людини, джерело їх вітальної (життєвої) енергії. Він назвав це устремління **принципом вдоволення**, маючи на увазі, що потяги живляться і скеровуються ним, однозначно й неухильно спрямовані на пошук вдоволення від перебігу своєї функціональної розвитковості.

У різні періоди своєї наукової діяльності З. Фройд по-різному визначав зміст інстинктивних потягів людини. Врешті-решт він поділив їх на дві групи – на потяги життя і до смерті. Перша група одержала назву *Ерос (грец. eros – сильне бажання, пристрасть; Ерот – бог кохання, персоніфікований ерос)*, вона охоплює всі життєві сили, що слугують підтримці, забезпеченню життя і, головне, продовженню роду, розмноженню. Найсильніший серед потягів еросу – сексуальний. Сила потягу визна-

чається інтенсивністю вдоволення, насолоди, яку приносить його втамування. Саме сексуальна насолода незаперечно домінує над всіма іншими за критерієм інтенсивності [див. 7; 8]. Що ж, прийнемо це як аксіому психоаналізу. Але нагадаємо, що експерименти Дж. Олдза із вживленням електродів у ділянку головного мозку, яку він назвав “Рай”, тому що подразнення її, у тому числі і слабенькими електричними імпульсами через електроди, викликає насолоду, зокрема показали, що: 1) певні частини “Раю” безпосередньо пов’язані із сексом, інші – зі споживанням їжі, 2) чимала частина “Раю” не пов’язана із жодними фізіологічними процесами, 3) задоволення від подразнення цієї вільної від фізіології частини – найсильніше, найінтенсивніше; причому “Рай” є у мозку людини і всіх видів хребетних тварин.

Спонукальну енергію сексуального потягу З. Фройд назвав *Лібідо* (лат. – *libido* – *хотіти, бажати*), але нерідко називав так і групу інстинктів життя в цілому. Він вважав, що існує декілька потягів Лібідо, кожен з яких пов’язаний із певним органом, ділянкою тіла, котрі одержали назву “*ерогенні зони*”. Тактильне (дотикове) подразнення цих зон викликає приємні відчуття, насолоду сексуального характеру. В такому сенсі все тіло являє собою суцільну ерогенну зону. Але особливо чутливими є губи, язик, вуха, очі, молочні залози, анус і звичайно ж геніталії, інтенсивне динамічно-дотикове подразнення яких завершується піком сексуальної насолоди – оргазмом [5, с. 122, 134–135, 146–147].

Група інстинктів смерті одержала дві назви: *Танатос* (грец. *thanatos* – *смерть*; *Thanatos* – *Бог смерті*) і *Мортідо* (лат. *mors* – *смерть*). Вони є тяжінням до смерті, до нищення інших і себе, глибинною спонукально-рушійною силою вбивств (крім неумисних), самогубств, агресивності, жорстокості. З. Фройд вважав інстинкт смерті не менш потужним, ніж інстинкт життя. Свої парадоксально-гіпотетичні міркування про потяг до смерті як про провідну рушійну силу життя він виклав у праці “З іншого боку принципу задоволення” [5, с. 382–425]. До таких міркувань його спонукало шокуюче твердження А. Шопенгауера: “Метою життя є смерть”.

Але як би там не було з глибинним, першопочатковим та ієрархічним співвідношенням потягів до життя і до смерті, життєва ситуація людини на землі містить “інстинкт смерті” як органічну, невід’ємну складову і стимулює

його певні прояви. Істотним моментом життя і природи, і суспільства є боротьба за існування, яка передбачає нищення конкурентів, завершений прояв якого – *війна*. Напруження, нерідко межове, у боротьбі за життя, за “місце під сонцем”, вимагає потужного спонування, яким і є агресивність, скерована на ворогів, конкурентів, опонентів жертв.

Агресивність (лат. *aggredi* – *нападати*) – стала якість суб’єкта, що являє собою постійну готовність до агресії – завдання іншим фізичних і психологічних ударів; її емоційною основою є *злість-лють і неприязнь-ненависть*.

Агресія – індивідуальні чи групові дії, вчинки, поведінка, що переслідують мету завдати комусь фізичної, психологічної, матеріальної шкоди – від відчутного удару до цілковитого знищення.

Боротьба за “місце під сонцем”, за виживання здебільшого вимагає від людини великих, а почасти надмірних, зусиль, її болісно вражають особисті трагедії, втрати, важкі колізії у взаєминах та спілкуванні, природні і суспільні катаклізми тощо. Всі ці труднощі і викликані ними страждання називають *тягарем життя*. Людина стомлюється його нести і може виснажитися до такої міри, що в неї виникне неусвідомлюване, підсвідоме чи свідоме бажання припинити ці страждання цілковито – вмерти, чи хоча б на якийсь час “відключитись”, забутись. І вона може вчинити суїцид, коли страждання досягають рівня нестерпності, або ж у пошуках забуття вдається до психотропних речовин. Навряд чи знайдеться людина, котра не знає про смертельну небезпеку, яку несе у собі їх вживання, щонайперше надзловживання алкоголем. Але бажання полегшити тягар життя навіть ціною завдання відчутної шкоди своєму здоров’ю, реальної загрози власному існуванню нерідко виявляються сильнішими, ніж страх смерті і хвороби. Напевне, це також вияв інстинкту смерті...

Основні функціональні структури психіки персони за Зигмундом Фройдом

Психіка людини, згідно з З. Фройдом, складається з трьох основних функціональних структур: *Id* (“**Воно**”), *Ego* (“**Я**”) і *Super-Ego* (“**Над-Я**”).

Id (лат. – *воно*) – основна функціональна структура несвідомої сфери психіки людини,

що являє собою скупчення інстинктивних потягів та витіснених бажань, прагнень, знань про себе і самооцінок, які радикально суперечать її самосвідомості (Я-концепції). **Id керується принципом вдоволення, а ті спонуки, що утворюють його, шукають можливості задоволення без урахування моральних та інших соціальних мотивів, про які Воно нічого не знає.**

Ego (лат. – Я) – структура психіки людини, яка функціонує головним чином на рівні свідомості, а тому розсудливо, раціонально зважує і враховує реальні можливості суб'єкта щодо задоволення його потреб, глибокі корені яких залягають в Id; відтак шукає способи, якими можна забезпечити це задоволення. Таке співвіднесення потреб, бажань і життєвих реалій суб'єкта називається **принципом реальності**, котрим і керується **Ego**.

Super-Ego (лат. – над, понад) зароджується у віці 3–5 років, коли дитина починає розрізняти “хороше” і “погане”, “правильне” і “неправильне”. Це – моральні принципи суб'єкта, на основі яких функціонує його совість, всі утворення сфери спрямованості його психіки, у яких зорганізована його культурність та цивілізованість.

Над-Я формується на основі ідентифікації (ототожнення) дитини з батьками, згодом – із педагогами та іншими авторитетними та референтними суб'єктами. Зароджується Над-Я на фалічній стадії психосексуального розвитку персони, де його змістом стають відображені батьківські сподівання стосовно дитини, їхні уявлення про добро і зло, хороше і погане, правильне і неправильне тощо. Дитина намагається відповідати батьківським сподіванням, очікуванням, вимогам щодо неї, щоб уникати їхнього невдоволення, покарань та одержувати від них схвалення, заохочення, нагороди, серед яких найбільшою і найважливішою для неї є батьківські приязнь, любов, турбота. У подальшому житті Super-Ego формується, трансформується і функціонує під впливом усіх чинників, засобів становлення, виховання, розвитку персони.

З. Фройд поділив Super-Ego на дві підсистеми – “совість” та “Я-ідеал”. Основи “совісті” закладаються під впливом батьківських покарань за неслухняність, невідповідність їхнім сподіванням, за недотримання їх вимог тощо. Вона охоплює здатність почувати, емоційно переживати власні провини, критично

осмислювати та оцінювати себе і свою поведінку, стримуватись від поводження, яке вважається неправильним. Основою змісту Я-ідеалу стає все те, що батьки цінують, схвалюють, заохочують. Поступово на цій основі формуються всі утворення сфери спрямованості психіки персони: світогляд, переконання, ціннісні орієнтації, віра, диспозиції та ін. [5, с. 425–440].

Стадії психосексуального розвитку персони

Психоаналітична концепція онтогенетичного розвитку персони ґрунтується на двох припущеннях: по-перше, сліди переживань, пов'язаних з еротичними потягами, яких людина зазнала в ранньому дитинстві (до 5 років), відіграють істотну спричинювальну роль у її дорослому житті; по-друге, основи властивостей персони, її характеру закладаються у ранньому дитячому віці (до 5 років) під визначальним впливом особливостей сексуальних переживань у цей період. На підставі відведення сексуальному чиннику провідної ролі у розвитку персони, З. Фройд назвав цей розвиток *психосексуальним* [див. 7].

Відповідно до вихідних положень концепції психосексуального розвитку, людина народжується з певною кількістю лібідозної (сексуальної) енергії, яка по-різному і в різних кількостях виявляється протягом різних вікових періодів її життя. Ці відмінності стали підставою для виокремлення у процесі психосексуального розвитку чотирьох стадій: *оральної* (франц. *oral* – рот від лат. *oris* – рот), *анальної* (лат. *anus* – задній прохід), *фалічної* (грец. *phallos* – чоловічий статевий член) та *генітальної* (грец. *genos* – рід, походження; *genitalis* – статеві органи), вочевидь зважаючи на ту ерогенну зону, яка на кожній із цих стадій відіграє провідну роль, є найбільш активною. Перші три охоплюють період від народження до 5 років і називаються *прегенітальними*, оскільки основна ерогенна зона – геніталії ще не розвинена і не активна.

Теоретична конструкція концепції порушень психосексуального розвитку засновується на дії двох факторів – фрустрації і надтурботливості.

Фрустрація (лат. *frustration* – обман, розлад, руйнування планів і надій) – стан суб'єкта, зумовлений об'єктивно нездоланними чи тими, що сприймаються ним як нездоланні, перепонами на шляху до значущих

для нього життєвих цілей. Основним емоційним змістом фрустрації є відчай, розпач.

Фрустрація сексуальних потягів дитини (до смоктання, кусання, жування, мастурбації та ін.) являє собою результат категоричної заборони (табу) батьками або тими, хто їх заміняє, задоволення їх.

Надтурботливі батьки чи ті, хто їх заміняє, не надають або надають дуже мало можливостей дитині самій керувати функціями свого організму, пов'язаними з подразненням ерогенних зон – смоктанням грудей, дефекацією, випорожненням сечового міхура.

Оральна стадія психосексуального розвитку триває від народження до приблизно 18 місяців. Немовля, людське дитинча у цей період абсолютно безпомічне, його виживання, підтримка життя та забезпечення розвитку цілковито залежить від тих дорослих, котрі про нього піклуються. Основним і найбільш дієвим чинником його життя і розвитку є споживання материнського молока, у гіршому випадку – його замітника. Тому ротова порожнина, язик і губи немовляти, які забезпечують процес смоктання молока, є головним осередком його життєвої активності та домінуючою ерогенною зоною, що функціонує з максимальною потужністю. Немовля намагається смоктати все, що потрапляє йому в рот. Оральна ерогенна зона залишається важливою протягом усього життя особи, подразнення її їжею, напоями, жуванням гумки, “смоктанням” тютюнових виробів й особливо поцілунками з об'єктом сексуального інтересу приносять інтенсивне задоволення, насолоду.

Оральна стадія закінчується разом із припиненням годування немовляти грудьми. Ця подія є болісно важкою для нього, адже його раптово позбавляють величезної насолоди. Чим важче воно переживає її, тим сильніше сконцентруються на ній певні структури несвідомої сфери його психіки у пубертатному (підлітковому), юнацькому і дорослому вікових відрізках, що виявляється у постійному жуванні, смоктанні, у тому числі й цигарок, переїданні та в інших способах інтенсивного подразнення оральної ерогенної зони [див. детально 8].

З немовлят, оральна ерогенна зона яких подразнювалась на оральній стадії їх розвитку або надмірно, або недостатньо, найбільш вірогідно сформується тип персони, який З. Фройд назвав *орально-пасивним*. Представникам цього типу притаманні: веселість та оптимізм (налаштованість на сприятливий для них

перебіг подій, мовляв, усе буде добре), очікування від навколишніх “материнського” ставлення до них, постійне прагнення схвалення і підтримки, як моральної, так і матеріальної. Вони надто довірливі, пасивні (неініціативні), інфантильні (дитинячі, незрілі), надмірно залежні від значущих для них особистостей та соціальних груп. Зауважимо, з тексту відповідних фрагментів праць самого З. Фрейда та дослідників його вчення важко виразно зрозуміти, чому і надмірне (гіпер), і недостатнє (гіпо) подразнення оральної ерогенної зони призводить до формування одного характерологічного типу персони.

На другу половину першого року життя дитини припадає друга фаза оральної стадії психосексуального розвитку, яку творець психоаналізу назвав *орально-агресивною* та *орально-садистичною*. У немовляти виростають зубки, які активно включаються в орально-еротичні процеси, – воно кусає, жує, у тому числі і материнські груди. Фіксація на цій фазі виявляється у схильності сперечатися, конфліктувати, у песимізмі (налаштованості на несприятливий перебіг подій), у постійному очікуванні негативних результатів, неприємностей, у підступності і непорядності, котра очікується від людей, у саркастично-глумливому (*грец. sarkasmos – рву м'ясо – в'їдлива, жорстка насмішка, побудована на умисно посиленому контрасті змісту висловлювань та їхнього підтексту*), злому “під'юджуванні”, у цинічно-зневажливому ставленні до високих і нижніх почуттів, духовних цінностей, у прагненні експлуатувати інших.

Цинізм (*лат. cynismus від грец. cynicus – вчення кініків*) – скептично-глумливе заперечення високих духовних цінностей, особливо моральних, людської гідності, шляхетності у взаєминах між людьми.

Фіксація – це неспроможність суб'єкта нормально рухатися у розвитку від однієї стадії до іншої, що знаходить вияв у надмірній інтенсивності потягів, які домінують як на стадії фіксації, так і на наступних стадіях. Наприклад, уперте смоктання пальців 5–12-річною дитиною незаперечно свідчить про її фіксацію на оральній стадії психосексуального розвитку. Можна сказати, що у випадках фіксації надто багато лібідозної енергії таких суб'єктів виявляється у формах, властивих не тій стадії психосексуального розвитку, на якій вони перебувають тепер, а на якійсь із попередніх стадій. Кожна з таких фіксацій зумовлює фор-

мування певного типу персони, скажімо, щойно охарактеризованого орально-агресивного.

Анальна стадія психосексуального розвитку починається приблизно у 18-місячному віці і триває до третього року життя. Протягом цього періоду діти одержують найбільш значне вдоволення сексуального характеру від виштовхування фекалій, що подразнює анус. З метою забезпечення високої інтенсивності цього вдоволення, діти несвідомо затримують фекалії у кишківнику якомога довше, щоб вони виходили інтенсивніше.

Спосіб, яким батьки або ті, хто їх заміняє, привчають дитину до туалету, чинить відчутний вплив на розвиток таких важливих особистісних якостей, як самоорганізація, саморегуляція, самоконтроль. З. Фройд виокремив дві основні батьківські тактики привчання дитини до туалету – *гнучку і негнучку*. Сутність останньої полягає у тому, що батьки на свій розсуд визначають, коли дитина має випорожнитись, і категорично та безапеляційно вимагають на кшталт: “зараз же, негайно на горщик!” Діти на такий брутальний тиск реагують здебільшого неусвідомленим протестом, що спочатку виявляється у формі запорів, а потім у загальній впертості, прикrostі, що є сприятливим психологічним ґрунтом для формування *анально-утримувального типу персони*. Представники цього типу дуже вперті, скупі, захланні, пунктуальні і методичні, не зносять безладу у праці і в побуті та невизначених ситуацій у спілкуванні. Але під впливом негнучкої тактики привчання до туалету може сформуватися й інший тип персони, який З. Фройд назвав *анально-виштовхувальним*. Цей тип характеризується схильністю до руйнувань, імпульсивністю у вчинках, поведінці, драгтивністю, а нерідко і садистською жорстокістю.

Садизм – термін походить від прізвища талановитого французького письменника, маркіза де Сада, який описав фізичні та моральні знущання над сексуальними партнерами, що приносить тим суб’єктам, котрі завдають їх, специфічну сексуальну насолоду. У вузькому розумінні садизм означає здатність і бажання одержувати насолоду від нанесення сексуальному партнеру фізичного і душевного болю перед статевим актом і у процесі його перебігу. Виявляється різною мірою – від відносно слабких ударів і пощипувань до жакливо жорстоких знущань та убивств із гвалтуванням. У широкому розумінні – це вдоволення, втіха, насолода суб’єкта від зну-

щань, болю, страждань, яких зазнають інші люди, особливо якщо він сам їх завдає.

Гнучка тактика привчання дитини до туалету полягає у заохоченні її випорожнитися при першій появі бажання зробити це. Батьки щедро хвалять дитину за успішні акти дефекації та сечопуску на горщику й на унітазі. З. Фройд вважав, що така тактика формує позитивну й адекватну самооцінку, здатність до самоорганізації та саморегуляції, сприяє розвитку креативності.

Фалічна стадія психосексуального розвитку – це період між 3 і 6 роками життя дитини. Провідною ерогенною зоною у цей час стають геніталії. Діти цього віку з особливим інтересом, увагою, задоволенням роздивляються свої власні статеві органи, а при першій-ліпшій нагоді – інших дітей та дорослих, мастурбують, дуже цікавляться сексуальними контактами і процесом народження. З. Фройд був переконаний, що, хоча уявлення 3–5-річних дітей про дорослу сексуальність вельми невиразні й фрагментарні, переважна більшість їх орієнтується в сексуальних стосунках значно краще, ніж вважають їхні батьки. При цьому коїтус (статевий акт) вони розуміють як агресію чоловіка, спрямовану на жінку.

На фалічній стадії виникають та інтенсивно функціонують феномени, які є ключовими у теорії і практиці психоаналізу: “**Комплекс Едіна**” у хлопчиків і “**Комплекс Електри**” у дівчаток. Як відомо, Едіп та Електра – герої трагедій великого давньогрецького драматурга Софокла (496–406 роки до Р.Х.). Едіп убив свого батька, згодом одружився з матір’ю і мав з нею дітей. Електра намовила свого брата Ореста вбити їхню матір та її коханця, щоб помститися за підступне вбивство ними батька. Але зауважимо, Едіп не знав, що той чоловіча, якого він, захищаючись, змушений був порішити, його кровний батько, а та жінка, з котрою він одружився з меркантильних міркувань, а не через сексуальну пристрасть, його мати. У переживаннях та діях Електри, що стосуються убивства матері, не має жодних ознак ревності до неї і сексуального потягу до батька. Саме такими є реалії трагічних колізій цих героїв, як їх описав Софокл, а той зміст, який знайшов у них З. Фройд та знаходять його послідовники, – їхні власні домисли, котрі мають право на існування, але не можуть претендувати на незаперечну істинність. Названі комплекси і потяги, котрі перебувають у їх основі, називають *інцестними*.

Інцест (лат. *incestum* – непристойний, від *in* – не і *castus* – пристойний) – кровозмішування – сексуальні контакти між кровними родичами – між батьками і дітьми, братами й сестрами тощо.

У християнсько-європейській і у переважній більшості інших цивілізацій та культур інцест – абсолютно неприйнятне, украй гріховне, жахливе, шокуюче явище. Вочевидь, що основною причиною такого непримиренно негативного ставлення до нього є той незаперечний факт, що зачаті близькими кровними родичами діти народжуються з помітними розумовими та іншими психічними дефектами. Щоб убезпечити суспільство від деградації та виродження таким шляхом, з давніх-давен на інцест накладено суворий осуд і табу, що, безумовно, правильно.

Трагедії Софокла “Цар Едіп” та “Електра”, за З. Фройдом, символізують палке бажання кожної дитини віком від 3 до 6 років сексуально володіти своїм родителем протилежної статі й усунути родителя своєї статі як суперника (суперницю). Мовляв, першим об’єктом любові хлопчика неминуче стає мати або та особа, котра виконує її роль, тому що від його народження вона для нього – єдине джерело всілякого вдоволення, і насамперед найбільшого, орально-еротичного. Отож коли у трирічному віці його геніталії визрівають настільки, що імпульси пов’язаного з ними еротичного потягу стають відчутними, то вони природно й невимушено скеровуються на вже наявний у нього об’єкт любові – на матір, бо й альтернативи як такої немає. Він хоче володіти своєю матір’ю сексуально, намагається спокушати її, гордо демонструючи їй свій фалос, палко мріє робити з нею все те, що робить тато, хоча уявляє “це” вельми невідразно, фрагментарно й не зовсім адекватно.

Хлопчик усвідомлює, що поступається батькові у всьому, і що найбільш прикро, в нього значно менший пеніс, а відтак й шанси відвоювати матір для сексуального володіння. Отож він безсило ревнує і мріє усунути суперника, скажімо, щоб татусь поїхав якомога далі і був там якомога довше, а краще, щоб взагалі не повертався, а ще краще, що найнадійніше, нехай би вмер.

Водночас маленький спокусник та ревнивець на основі глибокого інтуїтивного почування розуміє, що всі ці його бажання й мрії неправильні, абсолютно несумісні з поняттям хороший, чемний хлопчик, дуже не сподоба-

ються родителям, засмутять їх, а батька дуже розлютять, якщо вони дізнаються про них. Це обернеться втратою їхньої приязні, любові, турботи, ніжності, покараннями, серед яких найстрашнішим є кастрація, адже він цілком припускає, що, розлютившись, татусь відшматує йому пеніса. Такі потяги, бажання, мрії, думки й емоційні переживання З. Фройд поклав в основу психологічного змісту Комплексу Едіпа.

Як і у хлопчиків, першим об’єктом любові дівчаток є мама або/та особа, котра її заміняє, внаслідок тих самих причин. Але, вступивши у фалічну фазу, дівчинка так чи інакше з’ясовує, що у неї не має такого дуже цікавого органа, який вона бачила у братика, інших хлопчиків, у тата – фалоса, пеніса. Це вельми прикро вражає її, тому що для неї цей орган утілює силу, могутність, спроможність переможливо відстоювати свої інтереси, інші переваги, які традиційно вважаються маскулініми (лат. *masculus* – чоловічий). На основі цього прикрого для неї відкриття у дівчинки формується “заздрість до пеніса”.

Переконавшись, що вона жодним способом не може прилаштувати собі цей чудовий орган, дитина вороже зорієнтовується стосовно матері за те, що та народила її без нього. У багатьох дівчаток виникає підозріння, що пеніс у них був, але матінка відрізала його – покарала у такий жахливий спосіб, розлютившись за щось. Урешті-решт маленька дослідниця анатомічних статевих відмінностей мусить змиритися із прикрою реальністю – відсутністю у неї пеніса, що вона сприймає як серйозний дефект, і знаходить єдиний можливий для неї варіант компенсації його – у сексуальному потязі до свого батька, у прагненні здобути в такий спосіб його потужний фалос і володіти ним. Відтак ворожість до матері значно посилюється ревнощами як до успішної суперниці, що виливається у мрії позбутись її бодай на якийсь час, а краще назавжди. Фантазії та мрії про пеніс спонукають дівчаток віком 3–6 років доволі активно мастурбувати клітор, уявляючи його повноцінним фалосом. Як і хлопчик, дівчинка розуміє, що її бажання, мрії, думки, переживання, пов’язані з батьками – жахливі, абсолютно несумісні з образом хорошої, чемної дитини, що заслуговує любові та ніжності, а отже загрожують втратою такого ставлення до неї та іншими серйозними неприємностями, якщо батьки дізнаються про її справжнє “нутро”. Саме такі потяги, бажання,

мрії, думки З. Фройд поклав в основу психологічного змісту Комплексу Електри.

Страх, тривога, злість, неприязнь, розчарування та інші негативно забарвлені складові інцестних комплексів є для дитини нестерпно важким “каменем на душі”, який вона спроможна “скинути” тільки одним способом – забути про нього, витіснивши увесь його зміст у несвідому сферу своєї психіки. Ні задовольнити потяги й бажання комплексів Едіпа чи Електри, ні приховувати їх дитина не може – ніхто у віці 3–6 років не здатен бути настільки лицеміром та актором. Причому незаперечний доказ на користь існування та витіснення дитячих інцестних комплексів З. Фройд вбачав у феномені дитячої амнезії.

Амнезія (грец. *a* – не, *частка*, що заперечує, і *тнезіс* – пам’ять) – нездатність суб’єкта згадати щось зі свого досвіду, те, що він сприймав, у чому брав участь і що міг би пам’ятати; *втрата пам’яті*.

Він писав: “Я маю на увазі своєрідну амнезію, яка у більшості людей (не у всіх!) сповиває перші роки дитинства до 6-го чи 8-го року життя. До цього часу нам не спадало на думку дивуватися цій амнезії, а між тим є всі підстави для подиву. Нам розповідають, що у ці роки, про які ми нічого не зберегли у пам’яті, крім деяких незрозумілих уривків спогадів, ми жваво реагували на враження, вміли виявляти горе і радість, любов, ревності та інші пристрасті, які нас сильно тоді хвилювали, висловлювали судження, котрі привертали увагу дорослих як доказ нашої здатності міркувати й розуміти. І про все це ми, вже дорослі, нічого не пам’ятаємо! Чому ж наша пам’ять так відстає від інших наших душевних функцій? Адже ми маємо всі підстави вважати, що протягом жодного іншого періоду життя наша пам’ять не є більш потужною, адже саме у цей період вона фіксує колосальну кількість дуже складної інформації, що міститься у мові” [5, с. 151].

Разом із витісненням комплексів Едіпа та Електри має відбутись автентична ідентифікація (отожнення) дитини з родителем своєї статі на кшталт: Я – невід’ємна частинка мого батька (матері); я – продовження його (її); я в батькові (матері) володію моєю матір’ю (батьком); батько (мати) – моя сила, мій захист, мій розум і моя душа. Зрозуміло, що дитина не рефлексує свою ідентифікацію з родителем своєї статі так диференційовано й виразно, цей процес перебігає переважно на інтуїтивно неусвідомлюваному рівні.

Тільки на основі такої ідентифікації інфантильні інцестні комплекси ефективно долаються, сходять нанівець, не спричиняючи невротичних зрушень у психіці суб’єкта, що сукупно забезпечує розвиток нормальної сексуальності та повноцінного Super-Ego. Якщо ідентифікації з батьком чи матір’ю не відбудеться, то залишки витіснених інфантильних комплексів, відповідно Едіпа чи Електри, виявлятимуться в неврозах, в імпотенції чоловіків та фригідності жінок. З. Фройд підкреслював, що Комплекс Едіпа і Комплекс Електри утворюють комплексне ядро неврозів, являючи собою істотну частину їх змісту, і що кожна дитина має подолати свій інцестний комплекс; та, котра неспроможна це зробити, хворіє на невроз.

Існує вельми вагомий, переконливий, великий за обсягом психоаналітичний матеріал, зібраний самим З. Фройдом та багатьма іншими психоаналітиками, який свідчить, що Комплекс Едіпа та Комплекс Електри дійсно існують, витісняються у несвідому сферу психіки і знаходять вияв у невротичних розладах, якщо не зживаються шляхом ідентифікації з батьками своєї статі. Але не має достатньо вагомих підстав вважати, що ці комплекси формуються й функціонують у психіці всіх без виключення дітей у віці 3–5 років. Принаймні чимало дослідників сумніваються у цьому.

Чоловікам з фіксацією на фалічній стадії психосексуального розвитку притаманні зухвалість, відважність, зарозумілість, хвалькуватість, необачливість, нерозважливість, вони всіма силами намагаються бути успішними, особливо в інтимних взаєминах з жінками, тому що власні успіхи, особливо в інтимно-сексуальній сфері, є для них символічним свідченням перемоги над батьком. Вони прагнуть постійно доводити свою сексуальну потужність, справляти враження “добрячого жеребця”. Це – Дон-Жуани, які мають сталу потребу завойовувати не лише тіла, а й серця все нових і нових жінок.

Жінкам із фіксацією на фалічній стадії властиві схильності фліртувати, причаровувати чоловіків, вступати у хаотичні, випадкові, непорядковані сексуальні контакти, хоча при цьому вони можуть справляти враження наївних, скромних і зовсім недосвідчених у сфері інтимно-сексуальних взаємин. Чимало з них прагнуть будь-що домінувати над чоловіками, поводитися з ними самовпевнено, зухвало, зверхньо, глузливо. З. Фройд назвав таких жінок кастрованими.

Латентний період у психосексуальному розвитку – це фаза відносного сексуального “затишшя”, що триває приблизно один рік – від 6 до 7 років. У цей час відбувається підготовка до входження в останню, дорослу стадію психосексуального розвитку персони – *генітальну*. Сексуальність дитини значно знижується. Провідну роль у її розвитку грають навчання, спілкування з ровесниками і дорослими, спорт, захоплення.

Генітальна стадія психосексуального розвитку починається разом із входженням у період інтенсивного статевого визрівання, що виявляється у значній активізації сексуальності та агресивності, помітному зростанні інтересу та потягу до протилежної статі і виразному усвідомленні цього сталого інтересу. Порівняно швидко визрівають геніталії та вторинні статеві ознаки (молочні залози у дівчат та ін.). Ця стадія триває до кінця життя персони.

З. Фройд стверджував, що у ранньому підлітковому віці всі проходять через “гомосексуальний період”. Мовляв, переважна більшість молодших підлітків надає перевагу спілкуванню з ровесниками та старшими особами своєї статі, що зумовлюється відповідним спрямуванням їх лібідо. Справді, у цьому віці існує така тенденція у спілкуванні, але вагомі положення вікової психології пояснюють її впливами інших, головню не сексуальних, чинників. Але не забуваймо, що класичний психоаналіз у всьому, що стосується персони, шукає насамперед сексуальні спонуки. Отож, згідно із концепцією З. Фрейда, лібідо підлітків, які розвиваються у межах норми, поступово переорієнтовується із “гомосексуальних” на гетеросексуальні об’єкти, що виявляється у підвищеному інтересі до протилежної статі в цілому, до всього, що безпосередньо пов’язане з коїтусом (нормальним статевим актом), у заохуванні в окремих осіб протилежної статі. Іншими словами, приходить кохання, вже доросла персона одружується, народжує і виховує дітей.

Нормальний психосексуальний розвиток персони на генітальній стадії визначальним чинником впливає на формування в неї генітального характеру, який у своєму підґрунті є досконалим. Персона з таким характером – соціально зріла і відповідальна, у тому числі й у стосунках з особами протилежної статі, в інтимно-сексуальних взаєминах. Її цілком задовольняють тривала постійність у коханні та сексі, традиційні, природні, гетеросексуальні тілесні контакти тощо [5, с. 39–123, 149–199, 436–439].

Захисні механізми Его

Витіснення – основний механізм психічного захисту, на основі якого формуються і функціонують усі інші, більш складні та спеціалізовані. З. Фройд називав його **мотивованим забуванням** і характеризував як процес неусвідомлюваного видалення зі свідомості суб’єкта тих спонук (потягів, бажань), емоційних переживань, мрій, думок, які загрожують йому серйозними неприємностями і стражданнями. Завдяки витісненню він не знає про себе нічого такого, що травмує його психіку сталою тривогою, страхом, відчаєм, не пам’ятає того свого досвіду, який спричиняє такі фруструючі його психіку переживання. Але витіснене, як ми вже знаємо, не завжди зникає, воно трансформується, наприклад, в ідентифікацію з родителем своєї статі за умов нормального проходження фалічної стадії психосексуального розвитку, а може ховатися у “темних глибинах” несвідомого й очікувати своєї “зоряної миті” – нагоди нагадати про себе у вигляді “заступників” – симптомів істерії чи в інший спосіб. У такому випадку витісняючий механізм психічного захисту мусить постійно пильнувати за витісненим і стримувати його спроби звільнитися. Це вимагає значних витрат психічної енергії, що виснажує суб’єкта, а відтак унеможлиблює повноцінну самореалізацію його у праці (передусім творчій), в неформальних взаєминах і т. ін.

З. Фройд розповідав: “...Зі мною трапився майже неймовірний випадок забування. Я переглядаю І січня свою лікарську книгу, щоб виписати гонорарні рахунки, зустрічаюся у рубриці червня місяця з іменем М-ль і не можу згадати відповідної особи. Мій подив зростає, коли я, гортаючи книгу далі, помічаю, що лікував цього хворого у санаторії і що протягом декількох тижнів я відвідував його щоденно. Лікар не забуває хворого, з яким працює так багато, через якихось півроку. Я питаю себе: хто б це міг бути – чоловік, паралітик, нецікавий випадок? Нарешті, при відмітці про одержання гонорару, мені знову приходить на думку все те, що намагалося зникнути з пам’яті. М-ль була 14-літня дівчина, найбільш помітний випадок у моїй практиці за останні роки; що послужив мені уроком, який я навряд чи забуду, і фінал його змусив мене пережити не одну годину страждань. Дівчина захворіла на безсумнівну істерію, яка під впливом мого лікування продемонструвала швидке і ґрунтовне покращення, після якого батьки взяли від мене дівчину; вона ще скаржилася на болі у животі, яким належала головна роль у загальній картині істеричних симптомів. Два місяці потому вона померла від саркоми черевних залоз. Істерія, до якої дівчина була схильна, скористалась утворенням пухлини як провокуючою причиною.

Я був засліплений її “галасливими”, але “невинними” проявами і не помітив перших ознак невиліковної хвороби, що підступно підкрадалася.”

“...Навіть у здорових, не вражених неврозом людей, можна знайти чимало вказівок на те, що спогади про важкі враження та уявлення про обтяжливі думки наштотвхуються на якусь перепону. Але оцінити все значення цього факту можна, лише розглядаючи психологію невротиків. Таке *стихийне прагнення захисту* від уявлень, котрі можуть викликати невдоволення, прагнення, з яким слушно порівняти рефлекс втечі від болючих подразнень, доводиться віднести до числа головних стовпів того механізму, що є носієм істеричних симптомів. Неправильним було б заперечувати те, що, навпаки, здебільшого неможливо позбутися обтяжливих спогадів, які переслідують нас, відігнати такі важкі афекти, як каяття, докори совісті. Ми і не стверджуємо, що ця тенденція захисту виявляється скрізь спроможною перемогти, що вона не може у грі психічних сил наштотвхнутися на фактори, котрі джерелять з інших мотивів до протилежної мети і досягають її всупереч цій тенденції. *Архітектоніка душевного апарату вибудовується, наскільки можна здогадуватися, за принципом нашарувань, інстанцій, що розташовуються одна на іншій*, і цілком можливо, що прагнення захисту відноситься до нижчої психічної інстанції і паралізується іншими, вищими. Принаймні, якщо ми можемо звести до цієї тенденції захисту такі явища, як випадки забування, то це вже говорить про її існування та її силу. <...>

Розвинений тут погляд, який убачає в нав'язливих спогадах особливу схильність підняти вмотивованому забуванню, заслугове застосування у багатьох галузях, у яких вона дотепер ще не знайшла собі визнання, або якщо й знайшла, то надто недостатньою мірою. Так, мені здається, що вона не належним чином урахується при оцінці доводів свідків на суді, притім приведенню свідка до присяги приписується надто великий очишувальний вплив на гру психічних сил. Той факт, що при вивченні походження традицій та історичних переказів із життя народів доводиться рахуватися з подібним мотивом, який намагається витравити спогади про все те, що є обтяжливим для національного почуття, визнається всіма. Можливо, при ретельнішому спостереженні була б встановлена цілковита аналогія між тим, як складаються народні традиції, і тим, як утворюються спогади дитинства окремого індивіда. <...>

Намір – це імпульс до дії, що вже зустрів схвалення, але виконання якого відсунуте до певного моменту. Звичайно, протягом утвореного у такий спосіб проміжку часу може відбутись такого роду зміна в мотивах, що намір не буде виконано, але у цьому випадку він не забувається, а переглядається і скасовується. Але те забування намірів, з яким зустрічаємося щодня у різних ситуаціях, ми не пояснюємо тим, що у співвідношенні мотивів з'явилось щось нове; ми або залишаємо його просто без пояснення, або стараємося пояснити його психологічно, припускаючи, що до часу виконання вже не виявилось потрібної для дій уваги. <...>

У життєвих випадках двох видів навіть дилетант

усвідомлює, що забування намірів не можна розглядати як елементарний феномен, який не піддається подальшому розкладанню, і що воно дає право висновувати про наявність прихованих мотивів. Я маю на увазі любовні взаємини та військову дисципліну. Коханець, котрий не прийшов на побачення, даремно буде виправдовуватися перед своєю дамою тим, що він, на жаль, цілковито забув про те, що призначив його. Вона неодмінно відповість йому: “Рік тому ти б не забув. Ти мене більше не кохаєш”. Якщо б він навіть удався до психологічного пояснення і захотів би виправдатися величезною кількістю справ, то досягнув би лишень того, що його дама, ставши такою ж проникливою як лікар у процесі психоаналізу, заперечила б: “Як дивно, що такі ділові перепони не зустрічалися раніше”. Звичайно, і вона також не піддає сумніву можливість того, що він дійсно забув; вона вважає, і не безпідставно, що з ненавмисного забування можна зробити той самий висновок про небажання, як і зі свідомого ухиляння.

Подібним чином і на військовій службі відмінність між упущенням унаслідок забудькуватості та упущенням свідомим принципово ігнорується – і не безпідставно. Солдату не можна забувати нічого з того, що вимагає від нього служба. І якщо він усе ж забуває, незважаючи на те, що вимога йому відома, то тому, що мотивам, які спонукають його до виконання цієї вимоги служби, протиставляються інші, протилежні [5, с. 248–263].

Проекція – це неусвідомлюване приписування суб'єктом власних, неприйнятних для нього самого, для його Super-Ego й Ego, потягів, бажань, емоційних переживань, мрій, думок іншим людям. Наприклад, жінка, котра на рівні своєї свідомості щиро хоче бути добропорядною в інтимно-сексуальній сфері, але відчуває еротичні потяги, які з позицій її уявлень про жіночу статеву добропорядність інакше, ніж розпусними назвати не можна, захищається від них за допомогою механізму проекції. Вона проектує сексуальні бажання, які у неї викликає той чи інший чоловік, на цього чоловіка. У результаті такої операції жінка впевнена, що не вона дуже хотіла б “розкутого” сексу з цим чоловіком, а навпаки, він мріє спокусити її та влаштувати з нею оргії, що міг би навіть її згвалтувати.

Заміщення. За допомогою цього механізму психічного захисту роздратування, образу, злості, лють, ненависть суб'єкта щодо тих осіб чи груп, яким він з тих чи інших причин категорично не може продемонструвати такі свої емоційні реакції, “вихлюпуються” у вигляді агресії на слабших, котрі не дадуть йому “відкоша”. Можна сказати й так: механізм проекції шукає жертву, на якій суб'єкт може агресивно розрядити свої образи без негативних наслідків для себе. У повсякденно-побутовій психологіч-

ній мудрості це – емоційне ядро феномена, який називається “винний стрілочник”, і, відтак, “перевести стрілки”. Так, видатний датський художник-карикатурист Херлуф Бідструп намалював такий сюжет: здоровенний собацюра хашнув зубами за м’яке місце поважного боса; той нагримав на заступника; заступник – на клерка; клерк – на секретарку; секретарка – на вахтера; вахтер добряче уперіщив того собацюру палицею; собацюра знову вкусив того боса за м’яке місце. Ще приклад: шеф надто і прикро прискіпливий до молоді співробітниці; вона своєю образою на нього розряджає у вигляді, здавалось би, немотивованих і незрозумілих насамперед їй самій спалахів агресивної люті на рідних – на дитині і чоловікові, яких вона насправді любить. Буває, що заміщуючим об’єктом стає сам суб’єкт, тобто він звертає ворожість, викликану іншим, на самого себе.

Раціоналізація. Цей механізм психічного захисту спотворює реалії, у яких перебуває суб’єкт, з метою збереження його Я-концепції, почуття гідності, самоповаги тощо. В народній мудрості раціоналізація артекульована у прислів’ї: “*Поганому танцюристу штани заважають*”. Суб’єкт не може визнати перед самим собою та перед іншими свою бездарність, недолугість, негідність, жалюгідність тощо, тому що це зруйнує його високу самооцінку зі всіма негативними для нього наслідками, які випливають з цього. Отож його психіка захищається від таких нахабних руйнацій за допомогою вишукування об’єктивно неправдивих, алогічних аргументів для виправдання його невдач, помилок, неспроможності.

Протидія або зворотна дія. У функціонуванні цього механізму психічного захисту виділяють два етапи. На першому відбувається витіснення неприйнятної для суб’єкта інформації про себе. На другому у його свідомості формується активне, акцентоване налаштування, протилежне за спрямованістю витісненому. З. Фройд навів такий виразний приклад протидії: чимало активно непримиренних, ворожих стосовно гомосексуалізму чоловіків насправді є прихованими психічним захистом, першочергово від самих себе, гомосексуалістами. Протидію можна розпізнати за ледь-ледь відчутною нещирістю, награністю і надто прямолінійною та абсолютно безапеляційною упередженістю.

Регресія (лат. *regressus* – зворотний рух). Цей механізм психічного захисту повертає суб’єкта до дитячих, дитинячих форм

поведінки. Дитинство – найбільш безпечний і прийнятний період життя, принаймні для більшості з нас. Отож, на думку З. Фрейда, хоча б часткове, формально поведінкове повернення в дитинство зменшує тривогу, зумовлену фруструючими проблемами дорослого життя. Основними поведінковими проявами регресії є інтенсивна експресія невдоволення, образи (ридає, обзиває, “надується” й мовчить тощо); лепетання і “сюсюкання”; категорична і безапеляційна налаштованість супроти будь-яких авторитетів; нерозсудливість, “безбашеність”, у тому числі й перевищення швидкості при керуванні мотоциклом чи автомобілем.

Сублімація (лат. *sublimo* – високо піднімаю, підношу) скеровує енергію Libido і Mortido (Tanatos) на діяльність, яку схвалює, цінує і винагороджує суспільство. Наприклад, замість мастурбації і хуліганства юнак активно займається спортом. З. Фройд стояв на тому, що сублімована сексуальна й агресивна енергія була першим поштовхом та основним двигуном усіх без винятку великих досягнень науки, мистецтва, культури, ідеології і політики європейської та всієї так званої західної цивілізації. Загалом концепція сублімації цілком відповідає логіці психоаналітичного вчення, викликає жвавий інтерес і спонукає до плідних наукових пошуків не лише ортодоксальних фрейдистів. Але, порівняно з іншими механізмами психічного захисту, вона не має під собою достатньо вагомого емпіричного матеріалу й теоретичного обґрунтування і тому, на нашу думку, залишається більше на рівні неперифікованої гіпотези.

Заперечення. Люди іноді, всупереч незаперечній очевидності, не ймуть віри, не визнають, що сталася якась нестерпно жахлива для них подія, не чують і не бачать усього того, що свідчить про неї. Скажімо, суб’єкт, дізнавшись, що він невиліковно хворий і невдовзі помре, притім у страшних муках, забуває про це; любляча мати не йме віри, що її єдину неповнолітню донечку замордував маніяк. Заперечення, згідно з З. Фрейдом, здебільшого зустрічається в осіб з відносно низьким рівнем інтелекту та у дітей.

Всі механізми психічного захисту, крім сублімації, забирають значну кількість психічної енергії. Внаслідок цього природно послаблюється потужність “Я”. Сублімація ж є основним “двигуном” прогресивного розвитку і культури, і персоні – суб’єкта сублімаційної життєдіяльності [2].

Взаємини культури і персони за Зигмундом Фройдом

Термін “культура” З. Фройд використовував у широкому розумінні – позначав ним усе те, “в чому людське життя піднеслося над тваринним”, тобто все, що створене людьми, на противагу світу природи як синонім терміна “цивілізація”. У концепції взаємин між персоною і культурою він виходив з того, що найціннішим, найлюдянішим, найпродуктивнішим утворенням у феномені людини є її *розум*. Однак останній зазнає спотворення під впливом її асоціальних потягів, пристрастей. Тому треба ретельно вивчити й збагнути сутність, механізми, наслідки цього впливу, щоб віднайти засоби активної та ефективної протидії йому, забезпечувати нормальне, адекватне функціонування людського розуму, реалізацію ним свого основного призначення – шукати і знаходити *істину*.

Одна з основних людських істин полягає в тому, що культура, хоча й приборкує, притому нерідко жорстким, авторитарно-репресивним чином, шкідливі для суспільства та окремих людей потяги і пристрасті індивіда і примушує його робити те корисне для спільноти, чого йому робити не хочеться, а в багатьох випадках не дає можливості реалізувати себе так, як він бажає, не є у своїй основі та глибинній сутності ворожою стосовно кожного з нас, людських персоналій. Адже тільки культура життєдайна для людини. Поза культурою її життя як суспільної істоти, носія суспільних стосунків, унеможлиблюється. Лише культура може і має захистити кожну особу від руйнівних сил природи, у тому числі й від хвороб, зумовлених патогенними мікроорганізмами, та від насильства, агресії з боку інших представників людського роду, створити кожному умови для відносно комфортного існування та розвитку задатків і реалізації здібностей. Якщо та чи інша культура більш-менш задовільно виконує ці свої функції, то кожен усуспільнений індивід, який належить до неї, має відмовитися від тих своїх бажань і небажань, пристрастей, потягів, сваволі, які суперечать її інтересам і загрожують стабільності, себто поставитися до неї з максимальною толерантністю і турботою.

Імперативний тиск культури на неприйнятні для неї потяги, пристрасті, бажання й небажання, сваволю індивідів З. Фройд назвав *відмовою*; імперативи, табу, настанови, норми,

які визначають й обґрунтовують відмови, – *забороною*, а стан, котрий спричиняється забороною, а також відсутністю можливості задовольнити цілком прийнятні для культури, неасоціативні бажання – *позбавленням*. Вочевидь є відмови й заборони, які стосуються усіх громадян, – інцест, канібалізм (людоджерство), кровожерливість, убивство. До цих відмов і заборон, названих З. Фройдом, слід додати все, що заборонено авторитарною владою в тоталітарних режимах і законом у насправді правових, демократичних державах. Інші позбавлення пов'язані із соціальним статусом особи – її становищем у суспільстві: чим нижчий статус, тим більше позбавлень, тим менше одержуваних від культури благ, можливостей для задоволення потреб, бажань, пристрастей, а відтак і тим більше незадоволення нею.

Культура, за З. Фройдом, має два основні аспекти. Один з них охоплює наявні у неї знання, вміння, духовні та матеріальні цінності, інший – інституції організації та керівництва, котрі так чи інакше підпорядковані ключовій організаційно-управлінській функції – розподілу вироблених матеріальних і духовних благ. Кількість і якість останніх, що їх одержує персону, залежать від місця, яке вона посідає в суспільстві, від функцій, які виконує, а також від можливостей задоволення своїх потреб, від повноти конструктивно споживання культурних надбань, що надають їй ці блага, врешті-решт від толерантності чи ворожості до неї.

Оскільки зростання потреб людини завжди випереджає збільшення можливостей їх задоволення, які надає культура, то переважна більшість людей, за З. Фройдом, завжди буде незадоволена нею, вбачатиме в ній якщо не ворожу, то принаймні недружню силу. На жаль, таке ставлення дуже важко змінити на толерантне, оскільки переважна більшість громадян мають “лінивий” і невисокий інтелект, їхні духовно-моральні риси нерозвинені, вони неосвічені, “розумово зашкарублі”, недалекоглядні, недоброзичливі й заздрісні. Їм дуже важко мобілізувати себе на сумлінні діяння, не кажучи вже про альтруїзм та самозречення, самопожертву заради інтересів культури, відмовитися від нелюбові до праці, від своїх асоціальних бажань і небажань, від прагнення до всездозволеності та розпусти. Це, на думку засновника психоаналізу, стосується не лише “низів” суспільства, а й багатьох представників вищих соціальних верств.

Але розвиток, вдосконалення культури прямо пропорційно залежить від кількості тих її представників, які розуміють її автентично, як глибоке особистісне переконання, приймають значущість сумлінної праці, пильного дотримання принципів і норм суспільного життя, поведження у соціумі, стримування асоціальних потягів, пристрастей, сваволі. Отож культура мусить, з одного боку, захищатися від негативно налаштованих стосовно неї індивідів, з іншого – розвивати у своїх громадян позитивне, толерантне, солідарне ставлення до себе. Необхідною умовою успішності цього двоєдиного процесу є якщо не подолання, то принаймні суттєве зменшення незадоволеності культурою якомога більшої кількості зрілих осіб та соціальних верств.

Ворожість щодо культури суб'єктів з кровожерливими, інцестними, канібалістськими потягами, насильницькими та іншими делінквентними (*лат. delinquens – той, що чинить злочин, правопорушник*) пристрастями, що виявляються у відповідних цим потягам та пристрастям, жадливіх для нормальної людини злочинах, практично неможливо здолати. Водночас істотно зменшити невдоволення нею переважної більшості народного загалу – цілком можливо. У процесі історичного розвитку вона виробила для цього декілька дієвих засобів. Від злочинів її захищають правоохоронні органи. Навчально-виховна система цілеспрямовано формує свідомих громадян, Super-Ego яких толерантне стосовно культури, у тому числі до її імперативів і табу, до санкцій, які вона застосовує у разі потреби. Отож З. Фройд вбачав у Super-Ego найлюдяніше в людині (як і в розумі, що зазначено вище), назвав його *найціннішим скарбом культури*.

Найважливіші, базові табу та відповідні їм відмови (на інцест, канібалізм, кровожерливість, убивство, додамо ще й суїцид) найміцніше, найглибше, найґрунтовніше засвоюються Над-Я переважною більшістю людей. Але разом з цим Над-Я абсолютної більшості представників культури, до якої належав З. Фройд, мирилося з проявами аморалізму, захланної жадібності, агресивності, недоброзичливості, сексуальної розбещеності та розпусти, наклепництва, брехні, зловживання алкоголем тощо, а нерідко й виправдовувало такі прояви, особливо свої власні. З того часу ця ситуація, на жаль, не змінилась.

У справі формування Super-Ego громадян культура спирається насамперед на свої

досягнення й успіхи, наявні у її духовних та матеріальних цінностях, у політичній системі, законодавстві, в традиціях, звичаях. Знайомлячись зі здобутками, досягненнями, успіхами своєї культури, громадяни сповнюються гордістю за неї, пишаються нею, а відтак і собою, як її спадкоємцями, представниками, носіями. Ця гордість значною мірою компенсує їхні позбавлення, зумовлені відмовами й заборонами культури. З. Фройд зауважує, що гордість за свою культуру здебільшого породжує психологічне відмежування й відчуження від інших культур, що виявляється у зневазі, презирстві, ворожості до них та їх представників, і це також компенсує позбавлення від своєї рідної. Таку компенсацію можна проілюструвати логікою римського плебея: “Нехай я притлумлений податками і повинностями, жалюгідний, пригноблений, безпорадний плебей, але я римлянин, належу до могутнього народу, який завоював увесь світ і панує над ним. Отож я вищий, кращий від найкращих представників усіх інших народів.” На таких почуваннях зіграли німецькі нацисти. На той час, коли вони прийшли до влади, німців гнітив комплекс неповноцінності, який сформувався внаслідок поразки Німеччини та її союзників у Першій світовій війні, що брутально потоптало їхнє почуття національної гідності та гордості, якраз у німецької нації вельми розвинене й чутливе. Хаос, що запанував у державі після поразки і спричинив небачене зубожіння мас, потужно стимулював цей комплекс. Нацисти вдалися до примітивних, безпідставних, заснованих на безсоромному підтасовуванні фактів і брехні, але у тій ситуації досить ефективних лестошів – вони проголосили німців вищою, “арійською” расою. Нехай ти останній люмпен і напівдебіл, але ти німець, отож стоїш незрівнянно вище від будь-якого найгеніальнішого представника нижчих рас”. Природно, що “вища раса” має панувати над усіма іншими, отож мусить відвоювати життєвий простір у “недолюдей” – представників інших націй, і примусити тих із них, кому дозволить жити, працювати на себе.

Культивуючи у своїх представників гордість за приналежність до себе, культура, на думку З. Фрейда, спирається на феномен “емоційної прив’язаності” нижчих верств до привілейованих. Мовляв, хоча нижчі, пригноблені громадяни найбільше потерпають від відмов, заборон, утисків культури, у спогляданні ними значно більш високої якості життя вищих,

привілейованих груп переважають усе ж позитивно забарвлені переживання, вельми сприятливі для ідентифікації з нею, а відтак і для її інтеграції (зміцненню єдності й цілісності). Це тому, що нижчі вбачають у вищих втілення, реалізацію своїх мрій, ідеалів, ціннісних орієнтацій, прагнень, уподобань, – адже у тій самій культурі ці утворення сфери спрямованості дуже схожі за змістом, принаймні у критичної більшості її представників, інакше вона б розвалилась і перестала існувати. Це, як відомо, довів Густав Лебон. Отож пригноблені дивляться на привілейованих не лише з природною ворожістю, що ґрунтується на заздрощах, а й з мрією та надією, що можливо, якщо не їм, то їхнім нащадкам усміхнеться доля і вони піднімуться туди, де насолоджуються життям її улюбленці.

Потужним компенсатором невдоволення культурою є релігія, яка полегшує тягар відмов, заборон і позбавлень утішанням. В основі втішливої функції релігії, за З. Фройдом, лежить “трансформований інфантильний прообраз”, у якому специфічно відтворюється ситуація безпорадності, безпомічності, неспроможності дати собі раду. Почуваючи свою безпорадність і беззахисність перед силою батька, дитина водночас відчуває його підтримку, турботу, допомогу і сподівається зберегти це у майбутньому. Безпорадність перед силами природи та утисками культури породжує в дорослій людині тугу за потужним батьком, здатним уберегти, захистити, допомогти. Уявним утіленням такого батька стали боги, наділені суб’єктами віри в них владою над усім, що є у світі. Люди беззастережно вручають їм себе як всесильним справедливим володарям і захисникам, домагаються їхньої прихильності, розраховуючи на їх підтримку, як в дитинстві сподівалися на підтримку, захист і турботу батьків.

Культура освячує іменем богів свої ідеали, принципи, норми, соціальний та державний устрій, проголошує, що все це в ній – від богів. Відтак кожен індивід має шанувати як святиню і всіляко підтримувати все це, щоб не зазнати гніву і кари богів. Мовляв, усі муки, страждання, жахи – від гріхів, тобто від недотримання, порушення божих заповідей, імперативів, що зумовлюється злими пристрастями людей, їх аморальною сваволею. Але в іудаїзмі, до якого принаймні формально належав З. Фройд, та у християнстві Бог – утілення абсолютної, найвищої любові та справедли-

вості стосовно людей. Тому він надзвичайно щедро нагородить тих, хто жив згідно з його заповідями і зазнавав через це мук і втрат, та суворо покарає за гріхи. Очікування винагороди Бога та страх кари Господньої гальмує асоціальні потяги, пристрасті, бажання, сваволю людей і стимулює утворення та зміцнення у їхній психіці толерантного щодо культури Super-Ego [3, с. 94–132].

Мистецтво, за З. Фройдом, також компенсує невдоволення відмовами, заборонами, позбавленнями культури. Мовляв, воно являє собою насамперед ерзац (неповноцінний заміник) задоволення заборонених й обмежених утисками культури потягів, пристрастей, бажань, прагнень. У процесі творення та сприймання художніх творів вони задовольняються віртуально (в уяві, фантазійно). Ті особи, у яких витіснені і не витіснені лібідозні й танатосні потяги доволі інтенсивні, стають митцями, сублімують свої “дикі” сексуальні й насильницькі схильності в художніх образах, надаючи їм таких форм, які вуалюють їх асоціальний зміст. З. Фройд називав художню творчість безумством, цілком підпорядкованим принципу вдоволення. Завдяки завуальованості культура не впізнає цей зміст, його “дикунське нутро”, відтак мистецтво є цілком прийнятним для неї засобом “зживання”, катарсичної розрядки в уяві тих, хто їх сприймає, асоціальних пристрастей відповідного змісту й характеру [6, с. 16, 73–74, 84].

У процесі справжнього, правдивого художньо-естетичного сприймання суб’єкт “вживається”, “впочувається” у колізії твору, тобто ідентифікується з тими чи іншими його героями. Це означає, що, сприймаючи насолоди і страждання героїв, зумовлені їхніми сексуальними й агресивно-насильницькими пристрастями, втіленими у колізіях художніх творів, суб’єкт якоюсь мірою відчувається учасником цих колізій, у своїй уяві, фантазії переносить себе в них, переживає ті пристрасті героїв, які відповідають його власним лібідозним і танатосним проблемам. Відповідно до особливостей цих проблем, значною мірою неусвідомлюваних, витіснених у несвідоме, кожен має улюблені жанри, тематику, твори мистецтва, під час сприймання яких із насолодою переживає ті аморально-асоціальні колізії, яких під впливом Super-Ego старанно уникає в реальному житті. Така емоційно-співчутлива уявно-фантазійна співучасть у колізіях художніх творів якоюсь мірою і на деякий час

послаблює напруження позбавлень заборонами і відмовами культури, якому притаманна постійна тенденція поступово наростати і в несвідомій, і у свідомій сферах психіки людини. Отож мистецтво в арсеналі культури, згідно з З. Фройдом, є потужним засобом полегшення психологічного тягаря утисків та обмежень, які вона накладає на індивідів, тобто виконує психопрофілактичні та психотерапевтичні функції [3, с. 94–140].

Дійсно, мистецтву притаманно таке функціональне навантаження. Так, Л.С. Виготський відніс фантазію до емоційних процесів на тій підставі, що в ній емоційний світ людини набуває свого другого життя, дуже важливого для людської душі. Фантазує не щасливий, а незадоволений, той, хто зазнає позбавлень, якщо скористатися терміном З. Фрейда. Фантазія – психічний коректив незадовільної для людини ситуації. Діяльність фантазії – це розрядка афектів незадоволення. Терміном афект Л.С. Виготський позначив у цьому контексті емоційне напруження, зумовлене незадоволеними потребами, бажаннями, пристрастями, загальмованими почуттями, скованим духом. У процесі фантазування про здійснення цих депривованих спонук, спричинені ними афекти розряджаються особливим чином – у внутрішньому плані психіки суб'єкта. Але ця уявно-фантазійна, внутрішньо-психічна розрядка у психопрофілактичному і психотерапевтичному сенсах цілком повноцінна. “Давно вже помічена та обставина, – писав Л.С. Виготський, – що, за висловом Гете, почуття не обманює, а обманює судження. Коли ми створюємо за допомогою фантазії якісь нереальні образи, то вони не є дійсними, але почуття, емоційні реакції, які вони викликають, переживаються як справжні. Коли поет говорить: “Над вигадкою сльозами обіллусь”, то вигадку він усвідомлює як щось нереальне, але проліті ним сльози належать дійсності” [1, с. 248].

Напевне, деяким художнім образам і творам загалом властивий той зміст і та функція, які вбачав у мистецтві З. Фройд. Але мистецька символіка істотно ширша та різноманітніша за змістом, складніша за формою. Її творення та сприймання – художньо-естетична діяльність – є насамперед духовно-морально-естетичною за своєю природою, висвітлення якої виходить за межі цієї статті.

В актах творення та сприймання мистецтва, за З. Фройдом, послаблюються душевні конфлікти, котрі вже “перезріли” для сновидінь,

але ще не стали неврозогенними. У сновидіннях він вбачав насамперед засіб символічного задоволення витіснених потягів. Мовляв, уві сні пильність опору Super-Ego послаблюється, бо воно також “куняє”, відтак витіснені потяги вивільняються від його тиску настільки, щоб проникнути в уяву сплячого суб'єкта, але не у своїй конкретно-змістовій, а лиш у символічно завуальованій формі. Іншими словами, вони постають перед ним як щось зовні схоже на той справжній, глибоко прихований, руйнівний для його Я-концепції зміст.

Головний твір З. Фрейда, монографію “Тлумачення сновидінь” називають “біблія психоаналізу”, тому що в ньому викладено найфілігранніші тонкощі та нюанси цього наукоємного мистецтва, що вимагає глибокої ерудиції та блискучого інтелекту [6]. Напевно, що в розумінні й інтерпретації сновидінь не все так однозначно зводиться до часткового звільнення “в'язнів” несвідомого. І все ж сам З. Фройд підкреслював: “Сновидіння являє собою приховане здійснення подавленого, витісненого бажання. Один великий поет, котрий живе в наш час і котрий, як мені сказали, нічого не знає про психоаналіз та про тлумачення сновидінь, дійшов самотужки до майже тотожної формули щодо сутності сновидіння: “Незалежна від нас поява подавлених пристрастних бажань під фальшивим обличчям та назвою” [6, с. 115]. Це стало для З. Фрейда вагомою підставою вбачати у сновидіннях ще один потужний засіб послаблення невдоволення індивідів позбавленнями, яких вони зазнають від відмов та заборон культури.

Аналіз взаємин культури та персони привів З. Фрейда до помірно оптимістичних висновків щодо перспектив їх подальшого розвитку. Він не бачив можливості радикального розв'язання проблеми антагоністичного протистояння між персоною, котра перебуває під впливом асоціальних спонук, та репресивною стосовно них культурою. Мовляв, принаймні переважна більшість індивідів не може позбутися цих спонук, тому що вони генетично зумовлені, вроджені, інстинктивні. А культура не може дозволити їх задовольняти, адже це призведе до її руйнації. Отож, на думку З. Фрейда, потрібно постійно пом'якшувати цей антагонізм розглянутими засобами – вихованням, релігійною вірою, мистецтвом, творчістю та ін. А першочергово треба зменшити жорсткі табу на прояви дитячої сексуальності і виробити цивілізовані форми задоволення інтересу

дітей до сексуальної сфери людських взаємин, за допомогою яких можна було б м'яко, без руйнівних наслідків у психіці, долати інцестні комплекси (Едіпа та Електри) [3, с. 141–142].

На сьогоднішній день у розвинених демократичних країнах унаслідок “сексуальної революції”, яка відбулася в них у 60–70-х роках минулого століття, такі форми вироблені. Понад це, знято безглузді жорстокі табу та імперативи з багатьох проявів сексуальності дорослих, особливо жінок.

В історичні часи З. Фрейда навіть найбільш розвинені країни не могли створити умови для належного задоволення матеріальних і духовних потреб більшості своїх громадян. Отож ворожість до культури нижчих, найменш забезпечених верств населення здавалася йому нездоланною. Нині у цих країнах створені такі умови – їх громадяни, попри всі існуючі там проблеми, мають можливість без руйнівного для їхнього соматичного та психічного здоров'я перенапруження заробити цілком достатню кількість матеріальних і духовних благ, що істотно зменшило невдоволення і нетолерантність персони стосовно культури. Будемо сподіватися, що і в Україні колись буде так.

Висновок. З. Фрейд виявив і дослідив універсальні феномени у семантичному полі персонології: а) механізми психічного захисту і гармонізації взаємин та ідентифікації усупільненого індивіда з культурою, поза дією яких наукове вивчення формування й функціонування персони у соціумі унеможлиблюється; б) увів поняття, у яких описані й узмістовлені істотні функціональні структури персони як синергетичної системи – підсвідоме (передсвідоме), несвідоме, Libido, Tanatos (Mortido), Id, Ego, Super-Ego, мотиваційно-динамічні чинники соціалізації (інтеріоризації та адаптації) особи – принцип задоволення, принцип реальності, заборони, відмови, позбавлення, що стали вузловими в індуктивних концептах теорії персони. Водночас чимало положень фрейдизму не доведені емпірично, викликають сумніви та заперечення.

1. *Выготский Л.С.* Собрание сочинений: В 6 т. – М.: Педагогика, 1981-1984. – Т. 4.

2. *Фрейд А.* Психология Я и защитные механизмы. – М.: Педагогика, 1993.

3. *Фрейд З.* Будущее одной иллюзии // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1989.

4. *Фрейд З.* Введение в психоанализ: Лекции. – М.: Наука, 1989.

5. *Фрейд З.* Психология бессознательного: Сб. призыв. / сост. М.Г. Ярошевский. – М.: Просвещение, 1990.

6. *Фрейд З.* Толкование сновидений. – К.: Здоров'я, 1991.

7. *Фрейд З.* Три нариси з теорії сексуальності // Психологія і суспільство. – 2008. – №4. – С. 45–91.

8. *Фрейд З.* Техніка дитячого психоаналізу // Психологія і суспільство. – 2008. – №3. – С. 93–115.

АНОТАЦІЯ

Москалець Віктор Петрович.

Персонологічні акценти фрейдизму.

У статті подано аргументоване трактування тих концептів класичного психоаналізу, які дали поштовх і так чи інакше скерували розробки найбільш вагомих і значущих персонологічних учень: функціонування психіки людини на трьох рівнях – свідомості, підсвідомості (передсвідомості), несвідомому; спонукальних (мотиваційно-динамічних) чинників життєдіяльності людини – потягів до життя (Libido) й до смерті (Tanatos, Mortido), принципу задоволення й принципу реальності; основних функціональних структур психіки людини – Id (Воно), Ego (Я) Super-Ego (Над-Я); стадій психосексуального розвитку персони (оральної, анальної, фалічної, генітальної); механізмів психічного захисту – витіснення (мотивованого забування), проєкції, заміщення, раціоналізації, протидії (зворотної дії), сублимації, заперечення; факторів динаміки взаємин культури і персони – заборон, відмов, позбавлень, компенсації позбавлень ідентифікацією з культурою, а також за допомогою релігії та мистецтва, формування толерантного стосовно культури Super-Ego.

Ключові слова: персону, потяг, Libido, принцип задоволення, принцип реальності, психічний захист, витіснення, сублимація, Id, Ego, Super-Ego, відмова, позбавлення, ідентифікація з культурою.

АННОТАЦІЯ

Москалець Віктор Петрович.

Персонологические акценты фрейдизма.

В статье представлена аргументированная трактовка тех концептов классического психоанализа, которые дали толчок и так ли иначе направили разработки наиболее весомых и значимых персонологических учений: функционирования психики человека на трёх уровнях – сознания, подсознания, бессознательного; побуждающих (мотивационно-динамических) факторов жизнедеятельности человека – влечений к жизни (Libido) и к смерти (Tanatos, Mortido), принципа удовольствия и принципа реальности; основных функциональных структур психики человека – Id (Оно), Ego (Я), Super-Ego (Сверх-Я); стадий психосексуального развития персоны (оральной, анальной, фаллической, генитальной); механизмов психической защиты – вытеснения (мотивированного забывания), проекции, замещения, рационализации, противодействия (обратного действия), сублимации, отрицания; факторов динамики взаимоотношений культуры и персоны – запретов, отказов, лишений, компенсации лишений идентификацией с культурой, а также при помощи религии и искусства, формирования толерантного по отношению к культуре Super-Ego.

Ключевые слова: персону, влечение, Libido, принцип удовольствия, принцип реальности, пси-

хическая защита, вытеснение, сублимация, Id, Ego, Super-Ego, отказ, лишение, идентификация с культурой.

ANNOTATION

Moskalets Viktor.

Personological Accents of Freudianism.

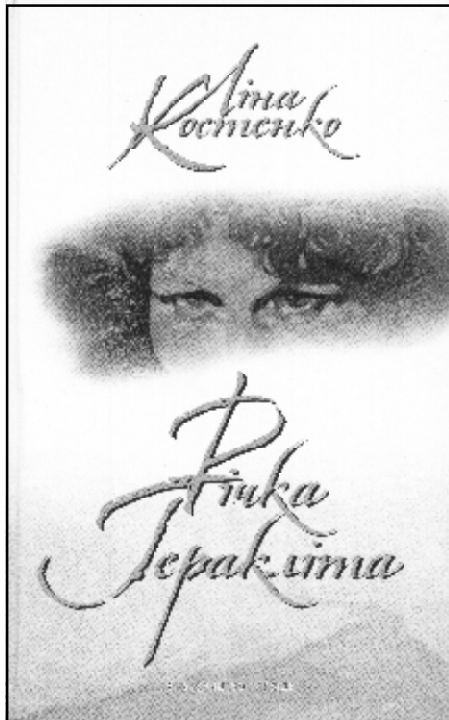
In the article the argumentative substantiation of those concepts of classic psychoanalysis, which contributed into the development of the most weighty and important personological studies of the functioning of a human psychics on the on three levels – consciousness, subconsciousness, unconsciousness, incentive (motivation-dynamic) factors of life activity – leaning for life (Libido) and for death

(Tanatos, Mortido), principle of satisfaction and principle of reality, basic functional structures of a human psychics – Id (It), Ego (I), Super-Ego (Above-I), stages of psychosexual development of a person (oral, anal, phallic, genital), mechanisms of psychic protection – displacing (motivated forgetting), projection, substitution, rationalization, back action, sublimation, negation, factors of dynamics of interchanging of culture and a person – forbidding, objections, privations, and also by means of religion and arts, creation of tolerant to the culture Super-Ego has been given.

Key words: *person, leaning, Libido, principle of satisfaction, principle of reality, psychic protection, displacing, sublimation, Id, Ego, Super-Ego, objection, privations, identification with culture.*

Надійшла до редакції 10.03.2011.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Костенко Л.В.

Річка Геракліта / Ліна Костенко; упоряд. та передм. О. Пахльовської; післямова Д. Дроздовського; художник С. Якутович. — К.: Либідь, 2011. — 336 с.

Лірично-філософські роздуми видатної української поетеси виливаються у струнку і багатоголосну поетичну сюїту, в якій знайомі читачеві вірші органічно переплетені з друкованими вперше. Оригінальне художнє оформлення та ґрунтовна післямова довершують цілісне сприйняття книжки.

“Річка Геракліта” — це міні-вибране вже друкованих та нових поезій Ліни Костенко. Цикли природи та людського буття тут зв’язані в єдине ціле, циклічний міфологічний час та лінійний час християнства перетинаються між собою. Вірші-осаяння, вірші-попередження, вірші-реквієми і вірші, де триумфує неприборкана стихія людських почуттів, створюють цілісну симфонічну “поему” філософського осаяння Часу.

Оригінальний художній коментар до поезій від Сергія Якутовича “транслює” таємницю буття через витончені фантазійні “портрети” пір року, що постають у символічних, містичних та неореалістичних жіночих образах.

У післямові літературознавець Дмитро Дроздовський осмислює поетичний світ Ліни Костенко в контексті європейської художньо-філософської традиції.

У долученому до книжки аудіодиску Автор озвучує свою поезію про безмежжя в людині й людину в безмежжі.

Для широкого загалу.

